

**ХУУЛЬ, ТОГТООМЖИЙН ТӨСЛИЙН ЗАРДАЛ, ҮР НӨЛӨӨГ ШИНЖЛЭХ АРГА ЗҮЙ:
ОЛОН УЛСЫН ТУРШЛАГА**

*Ц.Норовдондог (Ph.D), Ш.Батцэнгэл, Р.Нургүл,
И.Жаргалзаяабямба, Д.Гэрэлт-Од*

АГУУЛГА

УДИРТГАЛ

СУДАЛГААНЫ ХУРААНГУЙ

СУДАЛГААНЫ ДЭЛГЭРЭНГҮЙ

1. Парламентын төсвийн хяналт, шинжилгээний албаны гүйцэтгэх үүрэг /Олон Улсад/
2. Хууль тогтоомжийн төслийн үр нөлөөг тооцож буй арга, зарчим /Монгол Улсын нөхцөл байдал/
3. Хууль, тогтоомжийн төслийн үр нөлөөг тооцох онол, арга зүй
 - 3.1. Эрх зүйн зохицуулалтын үр нөлөөг үнэлэх онол, арга зүй
 - 3.2. Хууль, эрх зүйн зохицуулалтын үр нөлөөний үнэлгээ, олон улсын туршлага
4. Хууль, тогтоомжийн төслийн өртөг тооцох, зардал, үр нөлөөний шинжилгээ хийх алхам, арга зүй, улс орнуудын туршлага
 - 4.1. Зардал, үр ашгийн шинжилгээ, онол, арга зүй
 - 4.2. Австрали улс
 - 4.3. Тайланд улс
 - 4.4. Канад улс
 - 4.5. Шинэ Зеланд улс
5. Бодлогын өртгийг тооцоолох үйл явц
 - 5.1. Онол, арга зүй
 - 5.2. Австрали улс
 - 5.3. Их Британи, Умард Ирландын Нэгдсэн Хаант Улс

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

ТОВЧИЛСОН ҮГИЙН ЖАГСААЛТ

PBO	Parliamentary budget office
УИХ	Улсын Их Хурал
ХШҮГ	Хяналт шалгалт, үнэлгээний газар
ТӨҮГ	Төрийн өмчит үйлдвэрийн газар
RIA	Regulatory impact assessment
NPV	Net present value
BCR	Benefit to cost ratio
MIRR	Modified internal rate of return

ХҮСНЭГТИЙН ЖАГСААЛТ

- Хүснэгт 1. Аргачлалын хавсралт
- Хүснэгт 2. Аргачлалын хавсралт
- Хүснэгт 3. Зардал, үр ашгийн шинжилгээний давуу, сул тал
- Хүснэгт 4. Зардал, үр ашгийн шинжилгээ хийх алхам
- Хүснэгт 5. Санхүүгийн гол үзүүлэлтүүд
- Хүснэгт 6. Бодлогын үр нөлөөний төрлүүд
- Хүснэгт 7. Санхүүгийн гол үзүүлэлтүүдэд нөлөөлөх бодлогын нөлөө
- Хүснэгт 8. Зардлын тооцоолол хийх загварчлалын хэлбэр
- Хүснэгт 9. Суурь ба симуляц тооцоолол

ЗУРГИЙН ЖАГСААЛТ

- Зураг 1. Бодлогын өртөг тооцох цаг хугацааны үзүүлэлт
- Зураг 2. Онцгой албан татварын өөрчлөлтийн үр нөлөө

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

УДИРТГАЛ

Улсын Их Хурлын Ерөнхий нарийн бичгийн даргын 2021 оны 9 дүгээр сарын 14-ны өдрийн 597 дугаар захирамжаар баталсан “Тамгын газрын 2021 оны зорилтыг хэрэгжүүлэх арга хэмжээ”-ний хүрээнд “Хууль, тогтоомжийн төслийн зардал, үр нөлөөний шинжилгээ” сэдэвт судалгааны ажлыг Парламентын судалгааны хүрээлэн болон УИХ-ын Тамгын газрын ХШҮГ-ын газрын Төсвийн хяналт, шалгалтын хэлтсийн ажилтнуудаас бүрдсэн хамтарсан судалгааны баг гүйцэтгэлээ.

Судалгааны зорилго

Гадаад орнуудын Парламентын төсвийн шинжилгээний албаны чиг үүрэг, үйл ажиллагаа болон хууль, тогтоомжийн төслийн нөлөөллийн үнэлгээ, зардал, үр ашгийн шинжилгээ, бодлогын өртөг тооцох онол арга зүйн асуудлуудын талаар олон улсын туршлага судлах, парламентын түвшинд анхаарах асуудлуудыг тодорхойлох зорилгоор энэхүү судалгааны ажлыг гүйцэтгэв.

Судалгааны хамрах хүрээ

Судалгаанд Парламентын төсвийн шинжилгээний албаны үйл ажиллагаа, чиг үүргийн талаарх олон улсын туршлага, хууль, эрх зүйн зохицуулалтын төслийн үр нөлөөг тооцох арга зүй, зардал тооцох, зардал-үр ашгийн шинжилгээ хийх онол, арга зүй, бодлогын өртөг тооцох аргачлал, энэ чиглэлээрх Эдийн Засгийн Хамтын Ажиллагаа, Хөгжлийн Байгууллагын гишүүн орнуудын туршлага болон Монгол Улсын туршлага зэргийг хамруулан судалсан болно.

Түлхүүр үг: Хууль, эрх зүйн зохицуулалтын үр нөлөө, зардал, үр ашгийн шинжилгээ, бодлогын өртөг тооцоолол, Парламентын төсвийн шинжилгээний алба

Keywords: Regulatory impact assessment, cost-benefit analysis, policy costing, Parliamentary budget office

СУДАЛГААНЫ ХУРААНГУЙ

Судалгааны I хэсэгт Парламентын төсвийн хяналт, шинжилгээний албаны чиг үүрэг, үйл ажиллагааны талаарх гадаад орнуудын туршлагыг оруулсан. Энэхүү мэдээлэл нь УИХ-ын Тамгын газрын Төсвийн хяналт шинжилгээний хэлтсийн чиг үүрэг, үйл ажиллагааг боловсронгуй болгох, тус хэлтсээс УИХ-ын гишүүдэд үзүүлж буй бүтээгдэхүүн, үйлчилгээг олон улсын жишигт нийцүүлэн гаргахад албаны албан хаагчдад гарын авлага болохын зэрэгцээ хууль, тогтоомжийн төслийн үр нөлөөг тооцох аргачлал боловсруулах, судалгааны ажлын суурь хүрээг тодорхойлоход хөтөч болсон гэж хэлж болно. Парламентын төсвийн хяналт, шинжилгээний албадын үйл ажиллагааны жагсаалтаас давхцлыг нь арилгаж, системтэйгээр ангилж үзвэл дараах чиг үүргийг нийтлэг байдлаар хэрэгжүүлж байна. Эдгээр нь:

- 1) Макро эдийн засаг, төсвийн шинжилгээ хийх;
- 2) Мэдээллийн бааз бүрдүүлэх, олон нийттэй харилцах, мэргэжил арга зүйн дэмжлэг үзүүлэх;
- 3) Төсвийн эрх зүйн орчны хэрэгжилтэд хяналт тавих;
- 4) Хууль, тогтоомж, бодлогын өртөг тооцоололт, зардал, үр ашгийн шинжилгээ хийх;
- 5) Үйлчилгээ үзүүлэх, судалгаа шинжилгээний ажлаар дамжуулан үйл ажиллагааны үр дүнг дэмжих гэх мэт.

Судалгаанаас үзэхэд, парламентын төсвийн шинжилгээний алба нь хууль эрх зүйн зохицуулалт болон бодлогын өртөг тооцох ажиллагааг заавал гүйцэтгэдэг, зардал үр ашгийн шинжилгээг цөөн тохиолдолд хийдэг болох нь харагдсан.

Судалгааны II хэсэгт, Монгол Улсын Хууль, тогтоомжийн тухай хууль, Засгийн газрын 59-р тогтоолоор батлагдсан хууль, тогтоомжийн төсөл боловсруулах аргачлалын хавсралтуудыг хамруулсан бөгөөд одоо хүчин төгөлдөр мөрдөж байгаа хууль тогтоомжийн дагуу хууль, тогтоомжийн төсөл боловсруулах шатанд нөлөөллийн үнэлгээ, зардлын тооцоолол хийх үүрэгтэй. Засгийн газрын тогтоолоор батлагдсан зардлын тооцооллын аргачлал нь хууль тогтоомжийг хэрэгжүүлэхтэй холбогдуулан иргэн, хуулийн этгээд, төрийн байгууллагын гаргаж байгаа зардал (цаашид “зардал” гэх)-ыг тооцож, цаашид төсвийн ачааллыг аль болох багасгах санал боловсруулахад чиглэгдэж байгаа бөгөөд хууль, тогтоомжийн төслийн үр нөлөөг үнэлэх хүрээнд зардал, үр ашгийн шинжилгээг урьдчилан хийх ажиллагаа төдийлөн хангалттай биш байна.

Судалгааны III хэсэгт хууль, тогтоомжийн төслийн үр нөлөөг тооцох онол, арга зүй, олон улсын туршлагын талаар авч үзсэн бөгөөд судалгаанд авагдсан улс орнууд хууль, тогтоомжийн төслийн үр нөлөөг үнэлэхдээ зардал, үр ашгийн шинжилгээг бие даасан шалгуур болгож авч үзэж байна. Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн байгууллагуудын гишүүн орнуудын сайн туршлагаас үзэхэд хууль, эрх зүйн зохицуулалтын үр нөлөөний үнэлгээ хийх үйл ажиллагаа нь дараах ажилбарууд болон үе шатуудаас бүрдэж байна. Эдгээр нь:

- Хэлэлцүүлэг ба оролцогч талуудын оролцоог хангах;
- Асуудлыг тодорхойлох;
- Суурь нөхцөл байдлыг үнэлэх;
- Зорилгыг томъёолох;
- Зохицуулалтын саналын хувилбаруудыг тодорхойлох;
- Хувилбаруудыг тодорхойлох, нөлөөллийг үнэлэх
- Үр ашиг, зардлын шинжилгээ хийх;
- Давууд үзэж сонгосон шийдлийг тодорхойлох;
- Хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний тогтолцоог бий болгох; зэрэг болно.

Мөн энэ хэсэгт эрх зүйн зохицуулалтын үр нөлөөний үнэлгээний чанарыг дээшлүүлэхэд хууль тогтоомжийн төсөл боловсруулах дараалал, хууль эрх зүйн зохицуулалтын үр нөлөөг үнэлэх алхамууд чухал үүрэгтэй болохыг Армен, Франц орнуудын туршлагаар харуулсан болно. Эдгээр орнуудад хууль, эрх зүйн зохицуулалтын үр нөлөөг сайжруулахад төр, захиргааны байгууллагуудын засаглал, бүтэц, зохион байгуулалт, талуудын болон хөндлөнгийн оролцоо, мэргэжил, арга зүйн чанарын түвшин чухал үүрэгтэйг онцолсон байна.

Судалгааны IV хэсэгт хууль, тогтоомжийн төслийн өртөг тооцох, зардал, үр ашгийн шинжилгээ хийх алхам, арга зүй, улс орнуудын холбогдох туршлагыг авч үзсэн болно. Зардал, үр ашгийн шинжилгээ нь үнэлгээний нэгдмэл системийн мөнгөн хөрөнгийн агуулгаар илэрхийлэгдсэн нэг шалгуур үзүүлэлт бөгөөд энэхүү шинжилгээ нь цаг хугацаа, хөдөлмөрийн нөөц, чимхлүүр ажлыг шаардсан онцлогтой байдаг байна.

Зардал үр ашгийн шинжилгээ хийх алхам нь судалгаанд авагдсан Австрали, Тайланд, Канад, Шинэ Зеланд зэрэг орнуудын хувьд ижил төсөөтэй байна. Эдгээр орнууд зардал үр ашгийн шинжилгээ хийх үйл явцад бодлого, зохицуулалтын боломжит хувилбаруудыг тодорхойлох, зохицуулалтын үйлчлэлийн нөлөөнд өртөх талуудын хожоо, алдагдлыг тооцох, зардал, үр ашгийн шинжилгээний арга, техникийг сонгох, үйлчлэлийн хугацааг тодорхойлох, инфляцийг харгалзах, хорогдуулалтын хувийг тооцох, ялгаатай

хувилбаруудад дурдсан арга техникийг ашиглах, харьцуулах гэсэн ажилбаруудыг хамруулдаг байна.

Судалгааны V хэсэгт Policy costing буюу бодлогын өртөг тооцох үйл явцыг хамруулсан бөгөөд энэ нь зардал, үр ашгийн шинжилгээтэй холбоотой буюу хууль, тогтоомжийн төслийн үнэлгээний шалгуур үзүүлэлтийн бүрэлдэхүүнд орвол зохих үзүүлэлт болохыг судлаачид, ялангуяа Австрали, ИБУИНХУ-ын Засгийн газар онцолж байна. Судалгааны эхний хэсэгт Парламентын төсвийн шинжилгээний албаны хийх ажил, гүйцэтгэх үүрэгт бодлогын өртөг тооцох үйл явцыг хамруулсан байгааг дурдсан.

Бодлогын өртөг тооцох үйл явцын хүрээнд өртгийг дангаар нь тооцохоос гадна статик болон оролцогч талуудын хариу үйлдлийн нөлөөлөл, санхүү, эдийн засгийн орчин, төсвийн орлого, зардал, хөрөнгөд үзүүлэх нөлөөлөл гэсэн нөлөөллүүдийг хамруулдаг байна. Ингэж нөлөөлөл тооцох нь зардал, үр ашгийн шинжилгээнээс ялгаатай хэдий ч хууль, тогтоомжийн төслийн үр нөлөөг үнэлэх шалгуур үзүүлэлтүүдийн нэг бүрэлдэхүүнд ордог байна.

/Мэдээллийн дэлгэрэнгүйг судалгааны хэсгээс үзнэ үү/

СУДАЛГААНЫ ХЭСЭГ

Нэг. Парламентын төсвийн хяналт, шинжилгээний албаны чиг үүрэг, үйл ажиллагаа /Олон Улсад/

Дэлхийн улс орнуудад Парламентын төсвийн хяналт шинжилгээний албаны гүйцэтгэх үүрэг, хийж хэрэгжүүлдэг үйл ажиллагааны жагсаалтыг боловсруулж гаргахдаа нийт 20 гаруй орны туршлагыг судалсан бөгөөд ашигласан эх сурвалжийг хавсралтад харуулав.

Хүснэгт 1. Парламентын төсвийн шинжилгээний албаны үүрэг, үйл ажиллагаа, хамруулсан орнууд

№	Парламентын төсвийн шинжилгээний алба, улс орнуудаар	№	Парламентын төсвийн шинжилгээний алба, улс орнуудаар
1	Guideline for Operationalizing a Parliamentary Budget Office	11	Functions of the PBO of North Macedonia
2	Encouraging fiscal responsibility	12	Indian PBO's functions
3	Parliamentary budget office of South Africa	13	The Changing Role of Parliament in the Budget Process
4	Functions of the Office are to provide the National Assembly of Zambia	14	Italy
5	Parliamentary budget office of Ireland	15	The Congressional Budget Office (CBO)
6	Role of the proposed Parliamentary Budget Office - Parliament	16	GN-PBO member countries
7	Roles of Parliamentaty budget office of Kenya	17	Australia and UK, Canadian
8	Functions of the Parliament Budget Office	18	The Role of Parliamentary Budget Office (PBO) in the Budget Cycle and Fiscal Oversight Function of Parliament (Ugandan Experience)
9	Office of the Parliamentary Budget Officer	19	Korea
10	Roles of the PBO of Sierra Leone	20	Ireland

Парламентын төсвийн хяналт шинжилгээний албаны чиг үүрэг, үйл ажиллагаа

1) Дүн шинжилгээ хийх хүрээнд

- Засгийн газрын жилийн төсөв, эдийн засгийн суурь нөхцлүүдийн төсөөлөлд дүн шинжилгээ хийх, ирээдүйг ялгаатайгаар таамаглах, сар, улирлын эдийн засаг, төсвийн мэдээг нийтлэх;
- Төсвийн хэтийн төлөв, нэмэлт зардал, татвар, эдийн засгийн гүйцэтгэлийг тогтмол шинжлэх;
- Гол нэр төрлийн орлого, зарлага, өрийн тогтвортой байдал, салбарын зарцуулалт, ТӨҮГ-ын санхүүгийн байдалд шинжилгээ хийх, эконометрик болон статистикийн загваруудыг ашиглаж эдийн засаг, санхүүгийн орчны бодлогын үр нөлөө, хэтийн төлөв, эрсдэлийн үнэлгээ хийх;
- Үндэсний эдийн засгийн хөгжлийн бодлогын санал, хувилбарт шинжилгээ хийх;
- Мөнгө, төсвийн бодлого, жил бүрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг багтаасан багтаасан үндэсний эдийн засгийг хөгжүүлэх бодлогын үр нөлөөг хянаж, үнэлэх;
- Төрийн өмчит аж ахуйн нэгжүүдийн санхүүгийн эрсдэлд үнэлгээ өгөх;
- Макро эдийн засгийн зорилтуудын хэрэгжилтэд үнэлэлт өгөх, тэргүүлэх хэрэгцээ, хөгжлийн чиглэлд үндэсний нөөцийг оновчтой ашиглаж байгаа эсэхийг үнэлэх;
- Засгийн газрын хөтөлбөрүүдийн дунд, урт хугацааны үр нөлөөг үнэлэх;
- Парламентын гишүүдийг эдийн засгийн болон хөгжлийн асуудлаар мэтгэлзэх боломжийг олгох, мэтгэлцэх асуудлын хүрээг нь тодорхойлох;
- Сангийн яамны тайлан болон засгийн газартай холбоотой санхүүгийн эрсдэлд хийсэн бусад байгууллагуудын тайланд шинжилгээ хийх;
- Засгийн газрын хөтөлбөрүүдэд зарцуулж буй олон жилийн зардлын хувь хэмжээ, онцлогийг тодорхойлж яамны бодлогод шинжилгээ хийх, үндэсний хэмжээний зорилго, зорилтуудыг хангахад нөөцийг хуваарилж чадаж байгаа эсэхэд дүгнэлт өгөх боломжийг парламентын гишүүдэд олгох, үндэсний давуу талуудыг тусгасан төсвийн хүрээг тодорхойлоход дэмжлэг үзүүлэх;
- Шинжилгээндээ жилийн эцсийн төсвийн гүйцэтгэлүүд, төрийн аудитын газар болон парламентаас томилдог бие даасан бусад байгууллагуудын тайланг хамруулч авч үзнэ;
- Зардал бууруулах саналыг гаргах;
- Хууль, тогтоомжийн эдийн засгийн үр нөлөөг тооцож, хэрэгцээтэй мэдээллээр хангах;
- Дунд хугацааны төсвийн хүрээ, дунд болон урт хугацааны төсвийн төсөөллийн хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийг хянах, урт хугацааны тогтвортой байдал, нэг үеэс нөгөөд чиглэсэн нөөцийн шилжилт, хүн амын насжилтаас шалтгаалсан урт хугацааны төсвийн чиг хандлагын шинжилгээ хийх;
- Засгийн газрын төсвийн хэрэгжилт, хөрөнгө оруулалтын төслийн зураглал, төсвийн дүн шинжилгээг хийж, УИХ-д улирал тутам гүйцэтгэлийн тайлан гаргаж, төсөв, эдийн засгийн мэдээ, мэдээллийг нэгтгэн дүгнэж, төсвийн тухай хууль тогтоомж, хяналтын талаар УИХ, байнгын хороодод зөвлөгөө өгөх;
- Тодорхой салбарууд, бодлогын товч мэдээллэлээр хангах, гүйцэтгэх засаглал, хууль тогтоох байгууллагын аль алиных нь бодлого боловсруулагчдад тавигдаж буй цаг хугацааны шаардлага, төсвийн нарийн цогц байдал нь төсвийн төсөл, үзэл баримтлалыг товч бөгөөд ойлгомжтой тайлбарлах эрэлт хэрэгцээг бий болгож байна. Энэ нь УИХ-д танилцуулах мэдээлэлд тавигдах шаардлага, стандартыг тогтоох хэрэгцээг бий болгосон.

1. Мэдээллийн бааз бүрдүүлэх, олон нийттэй харилцах, мэргэжил арга зүйн дэмжлэг үзүүлэх хүрээнд

- Дүн шинжилгээ хийхдээ ашигласан түүхий мэдээлэл, мэдээллийн эх сурвалжийг ил болгож, тайлан, мэдээллийн зохиогчийн эрхийг хамгаалах, орон нутгийн судалгааны төвүүд болон олон улсын байгууллагууд зэрэг эх сурвалжаас зохих өгөгдлийг ашиглаж гүйцэтгэх засаглалын төсөөлөл, өгөгдлөөс ялгаатай төсвийн хувилбаруудыг гаргах;
- Эдийн засаг, санхүүгийн үзүүлэлтүүдийн мэдээллийн сан бүрдүүлэх;
- Бодлого тодорхойлохгүй, зөвхөн бодлогын сонголт, асуудлын талаарх товч мэдээллийг өгөх, энгийн байх зарчмыг баримтлан тайлагнаж, хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл, иргэдийг нарийн төвөгтэй дүн шинжилгээг ойлгоход нь туслах, олон нийтэд таниулах, сурталчлах;
- УИХ-ын гишүүдийн эдийн засаг, төсвийн чиглэлийн мэдлэгийг дээшлүүлэх;
- Төрийн сан, санхүү, улсын төсвийн талаарх олон нийтийн хэлэлцүүлгийг бэхжүүлэх, сайжруулах, иргэний нийгэм, олон нийтийн хүсэл, хүсэл тэмүүллийг тусгах үүднээс төсвийн асуудлаар иргэний нийгэм, УИХ-ын хоорондын хамтын ажиллагааны уялдаа холбоог бэхжүүлэх, иргэдийн төсөв, санхүүгийн мэдлэгийг дээшлүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх;
- Улсын төсөв, эдийн засагт харилцан ашиг сонирхол бүхий эрдэмтэн судлаачид, судалгааны төвүүд, иргэний нийгмийн байгууллагууд, хэвлэл мэдээллийн байгууллагуудын сүлжээг бий болгох;
- Оролцогч талуудын хэрэгцээг тодорхойлж, хэвлэмэл болон олон нийтийн цахим, мэдээллийн хэрэгслийг багтаасан төхөөрөмжийн ашиглалт, олон нийттэй харилцах харилцааны стратегийг тодорхойлох;
- Парламентын төсвийн шинжилгээний нэгжийн албан ёсны вэбсайт нь нэвтрэхэд хялбар, байршуулсан тайлан, шинжилгээ, мэдээлэл нь тогтмол шинэчлэгдэж, гаргасан мэдээлэл нь ил тод, хүртээмжтэй, ойлгомжтой байх ёстой;
- Төсвийг ойлгох чадавхийг нэмэгдүүлэхийн тулд хэвлэл мэдээллийн хэрэгслүүдтэй санал хүсэлтийн механизмаар дамжин харилцаж болно;
- Бүрэн эрхээ үр ашигтай, үр дүнтэй хэрэгжүүлэхэд тохиромжтой гэж үзэн төсөв, эдийн засгийн асуудлаар үндэсний болон олон улсын зарим байгууллагатай харилцаа тогтоох; чиг үүргээ хэрэгжүүлэхэд туслах судалгааны хүрээлэн, хувь хүн, байгууллагатай хамтран ажиллах;

2. Хяналт тавих хүрээнд

Төсвийн дүрмийн биелэлт, төсвийн холбогдолтой хууль тогтоомжийн хэрэгжилтэд хяналт тавих, төсөвтэй холбоотойгоор чуулганаар хэлэлцэж баталсан асуудал, тайланг нэгтгэн гаргах, төсвийн бодлогын мэдэгдэлд тусгагдсан төсвийн хариуцлагын зарчим, санхүүгийн зорилтууд, УИХ-д өргөн мэдүүлсэн эдийн засаг, санхүүгийн үр нөлөө бүхий хуулийн төслийн талаар УИХ-ын холбогдох хороодод мэдээлэх;

3. Хууль, тогтоомж, бодлогын өртөг тооцоололт, хөтөлбөрийн зардал, үр ашгийн шинжилгээ хийх хүрээнд

- Бодлого, хөтөлбөрийн саналууд, улс төрийн томоохон намуудын сонгуулийн үйл ажиллагааны зардал тооцох, сонгуулийн амлалтын санхүүгийн үр нөлөөг үнэлэх, төсөвт чухал нөлөө үзүүлэх хуулийн төсөл болон засгийн газрын саналын санхүүгийн зардлыг тооцож, УИХ-аас нотлох баримтад суурилсан, иргэдэд чиглэсэн оновчтой бодлого гаргахад нь дэмжлэг үзүүлэх;
- Зардал тооцох арга зүйг боловсруулах;

- УИХ-ын гишүүдийн өргөн мэдүүлсэн хууль тогтоомжийн зардлын тооцоо, хуулийн төсөл, бодлогын саналын өртөг, үр ашгийн дүн шинжилгээ хийхэд ашиглах мэдээллийн санг бүрдүүлэх;
- Төсөвт хамгийн их нөлөөлөл үзүүлэх боломжтой саналуудын зардлыг тооцох, эсвэл зөвхөн бүхэл бүтэн хороо эсвэл чухал бөгөөд дэд хороогоор батлагдсан саналуудын зардлыг тооцох;

4. Үйлчилгээ үзүүлэх, судалгааны ажлаар үйл ажиллагааны үр дүнг дэмжих хүрээнд

- Парламентын мэдлэгийн суурийг дэлхийн түвшинд хүргэж бэхжүүлэх зорилгоор эдийн засгийн бодлогын сэдвүүд, салбарын хөгжил, олон улсын эдийн засгийн бодлогын хөгжил, худалдааны эдийн засгийн чиглэлээр тасралтгүй судалгааны санаачилга гаргах, тодорхой сэдвүүдээр аналитик судалгаа хийх;
- УИХ-ын хороодод төсөв, санхүү, эдийн засгийн мэдээллийн талаар мэргэжлийн үйлчилгээ үзүүлэх, гишүүдийн хүсэлтэд хариу бэлтгэх, төсвийн төсөл, эдийн засгийн чиг хандлагын талаар УИХ-ын холбогдох хороонд зөвлөмж гаргах;
- Шаардлагатай үед аль нэг санхүүгийн жилийн хувьд төсвийн чиглэлээр баримтлах ялгаатай дүрмүүдийг санал болгох;
- Засгийн газрын хөтөлбөрүүдийн гүйцэтгэлийн хэмжилтийн шалгуур үзүүлэлтүүдийг судалж, үнэлэх;
- Засгийн газрын үйл ажиллагаанд ерөнхийд нь хяналт тавих үүргээ хэрэгжүүлэхэд нь дэмжлэг үзүүлэх;
- Төрийн санхүүгийн урт хугацааны тогтвортой байдлыг хангах, төрийн санхүүд нөлөөлөх саналуудын санхүүгийн агуулгыг тодорхойлох;
- Засгийн газрын санал болгож буй бодлого, худалдан авалт, хуулийн төслүүдтэй холбоотой эрсдэлийн талаар тайлан гаргах;

Хоёр. Хууль тогтоомжийн төслийн үр нөлөөг тооцож буй арга, зарчим /Монгол Улсын нөхцөл байдал/

2015 оны 5 дугаар сарын 29-нд УИХ-аар Хууль тогтоомжийн тухай хуулийг хэлэлцэн баталсан бөгөөд энэхүү хуулийн зорилгыг хууль, Улсын Их Хурлын бусад шийдвэр /цаашид "хууль тогтоомж" гэх/-ийг санаачлах, боловсруулах ажиллагааны үндэслэл, чанарыг сайжруулах, түүнд олон нийтийн оролцоог хангах, хууль тогтоомжийн төсөлд тавих шаардлагыг тодорхойлох, хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийн үр нөлөөг үнэлэх замаар хууль дээдлэх ёсыг бэхжүүлэх явдал хэмээн тодорхойлсон байдаг. Тус хууль нь 11 бүлэгтэй бөгөөд хуулийн 3-р бүлгийн 12.1 дэх хэсэгт Хууль тогтоомжийн төсөл боловсруулах ажлыг зохион байгуулах хүрээнд засгийн газар дараах аргачлалыг баталж, мөрдүүлнэ хэмээн тусгасан байдаг. Эдгээр нь:

- 12.1.1.Хууль тогтоомжийн төсөл боловсруулах аргачлал;
- 12.1.2.Хууль тогтоомжийн хэрэгцээ, шаардлагыг урьдчилан тандан судлах аргачлал;
- 12.1.3.Хууль тогтоомжийн төслийн үр нөлөөг үнэлэх аргачлал;
- 12.1.4.Хууль тогтоомжийг хэрэгжүүлэхтэй холбогдон гарах зардлын тооцоог хийх аргачлал;
- 12.1.5.Хууль тогтоомжийн хэрэгжилтэд хяналт, шинжилгээ хийх аргачлал;
- 12.1.6.Хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийн үр дагаварт үнэлгээ хийх аргачлал; зэрэг болно.

Хууль тогтоомжийн тухай хуулийн 3-р бүлгийн 12.1-т заасны дагуу Монгол Улсын Засгийн газраас 2016 оны 1 дүгээр сарын 25-ны өдөр аргачлал батлах тухай 59-р тогтоолыг баталж гаргасан бөгөөд энэхүү тогтоол нь үндсэн хэсэг, 6 хавсралтаас бүрдсэн байдаг. Аргачлалыг дараах хүснэгтүүдээр товч танилцуулъя.

Хүснэгт 2. Аргачлалын хавсралт

<u>Хавсралт 1</u> Хууль тогтоомжийн хэрэгцээ, шаардлагыг урьдчилан тандан судлах аргачлал	<u>Хавсралт 2</u> Хууль тогтоомжийн төсөл боловсруулах аргачлал	<u>Хавсралт 3</u> Хууль тогтоомжийн төслийн үр нөлөөг үнэлэх аргачлал
Нэг. Ерөнхий зүйл	Нэг. Хуулийн төслийн үзэл баримтлал боловсруулах	Нэг. Ерөнхий зүйл
Урьдчилан тандан судлах ажлын үе шат	Хоёр. Хуулийн төсөл боловсруулахад тавигдах нийтлэг шаардлага	Хоёр. Шалгуур үзүүлэлтийг сонгох <ul style="list-style-type: none"> Зорилгод хүрэх байдал Практикт хэрэгжих боломж Ойлгомжтой байдал Хүлээн зөвшөөрөгдөх байдал Зардал Харилцан уялдаа
Гурав. Асуудалд дүн шинжилгээ хийх	Гурав. Анхдагч хуулийн төсөл боловсруулах	Гурав. Хуулийн төслөөс үр нөлөөг үнэлэх хэсгийг тогтоох
Дөрөв. Асуудлыг шийдвэрлэх зорилгыг томъёолох	Дөрөв. Хуульд өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төсөл боловсруулах	Дөрөв. Шалгуур үзүүлэлтэд тохирох шалгах хэрэгслийн дагуу хуулийн төслийн үр нөлөөг үнэлэх
Тав. Асуудлыг зохицуулах хувилбарыг тогтоож, зөрөг болон сөрөг талыг харьцуулах	Тав. Улсын их хурлын тогтоолын төсөл боловсруулах	Тав. Үр дүнг үнэлж, зөвлөмж өгөх
Зургаа. Зохицуулалтын хувилбаруудын үр нөлөөг тандан судлах <ul style="list-style-type: none"> Хүний эрхэд үзүүлэх үр нөлөө Эдийн засагт үзүүлэх үр нөлөө Нийгэмд үзүүлэх үр нөлөө 		
Долоо. Зохицуулалтын хувилбаруудыг харьцуулж дүгнэлт хийх		

Эх сурвалж: <http://parliament.mn/laws>

ОИХ.МН
СУДАЛГААНЫ САН

Хүснэгт 3. Аргачлалын хавсралт

<u>Хавсралт 4</u> Хууль тогтоомжийг хэрэгжүүлэхтэй холбогдон гарах зардлын тооцоог хийх аргачлал	<u>Хавсралт 5</u> Хууль тогтоомжийн хэрэгжилтэд хяналт- шинжилгээ хийх аргачлал	<u>Хавсралт 6</u> Хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийн үр дагаварт үнэлгээ хийх аргачлал
Нэг. Ерөнхий зүйл	Нэг. Ерөнхий зүйл	Нэг. Ерөнхий зүйл
Хоёр. Хуулийн этгээдийн зардлыг тооцох	Хоёр. Хяналт-шинжилгээг хийх үе шат	Хоёр. Үнэлгээ хийх үе шат
Гурав. Иргэний зардлыг тооцох	Гурав. Хууль тогтоомжийн зорилгыг тодорхойлох	Гурав. Төлөвлөх үе шат
Дөрөв. Төрийн байгууллагын зардлыг тооцох	Дөрөв. Тохирох хэмжүүрийг сонгох	Дөрөв. Хэрэгжүүлэх үе шат
	Тав. Мэдээллийг нэгтгэн цуглуулах	Тав. Үнэлэх үе шат
	Зургаа. Тайлагнах	

Эх сурвалж: <https://legalinfo.mn/mn>

Хууль тогтоомжийн тухай хуулийн 12.1.2-12.1.6-д заасан аргачлал нь дараах хууль тогтоомжийн төсөл боловсруулахад хамаарахгүй гэж заажээ. УИХ-аар хэлэлцэгдэж батлагддаг, Засгийн газрын 59-р тогтоолд тусгасан аргачлалд хамаарахгүй бодлогын зарим бичиг баримтуудыг доор дурьдвал дараах байдалтай байна. Эдгээр нь:

- 12.2.11 Монгол Улсын хөгжлийн үзэл баримтлалын төсөл батлах тухай;
- 12.2.12 Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөр батлах тухай;
- 12.2.13 Улсын эдийн засаг, нийгмийг хөгжүүлэх үндсэн чиглэл батлах тухай;
- 12.2.14 Хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгох үндсэн чиглэл батлах тухай;
- 12.2.15 Төрөөс мөнгөний бодлогын талаар тухайн жилд баримтлах үндсэн чиглэл батлах тухай; зэрэг болно.

Өөрөөр хэлбэл дээрх бодлогын баримт бичгүүдэд зардал, үр нөлөөний шинжилгээ, үнэлгээ хийхгүй гэсэн үг. Манай улсын практикаас хууль, тогтоомжийн төсөл боловсруулахдаа Засгийн газрын баталсан аргачлалын хавсралтад тусгасан үр нөлөөний үнэлгээ, зардлын тооцоо, хийж байгааг харах боломжтой.²⁹² Харин зардалтай холбосон үр өгөөжийн тооцоолол хийгдсэн дүр зураг харагдахгүй байгаа юм. Зардал, үр ашгийн тооцоо нь мөнгөн агуулгаараа тухайн хууль, эрх зүйн зохицуулалт хэр өгөөжтэй байж чадахыг харуулдаг онцлогтой бөгөөд бодлогын ялгаатай сонголтуудыг харьцуулах боломжийг олгодог. Засгийн газрын 2016 оны 59 дүгээр тогтоолын дөрөвдүгээр хавсралтад “Хууль тогтоомжийг хэрэгжүүлэхтэй холбогдон гарах зардлыг тооцоход энэхүү аргачлалыг баримтална. Хууль тогтоомжийг хэрэгжүүлэхтэй холбогдон иргэн, хуулийн этгээд, төрийн байгууллагын гаргаж байгаа зардал (цаашид “зардал” гэх)-ыг тооцож, цаашид ачааллыг аль болох багасгах санал боловсруулахад энэхүү аргачлалын зорилго оршино” хэмээсэн байдаг.

²⁹² <http://forum.parliament.mn/?status=Submitted>

Гурав. Хууль, тогтоомжийн төслийн үр нөлөөг тооцох онол, арга зүй

3.1 Эрх зүйн зохицуулалтын үр нөлөөг үнэлэх онол, арга зүй

Эрх зүйн зохицуулалтын нөлөөллийн үнэлгээ гэж юу вэ?²⁹³

Зохицуулалтын нөлөөллийн үнэлгээ (RIA-Regulatory impact assessment) нь төрөөс шинэ эрх зүйн зохицуулалтыг нэвтрүүлэхээс өмнө боловсруулбал зохих баримт бичиг юм. Энэ нь хууль, эрх зүйн зохицуулалт дэвшүүлсэн зорилгодоо хүрэх боломжтой эсэхийг нөлөөллийн нарийвчилсан, системтэй үнэлгээнд тулгуурлан тодорхойлоход чиглэгддэг. Шинэ хууль, эрх зүйн зохицуулалт нь урьдчилан таамаглахад бэрхшээлтэй олон үр дагаврыг араасаа дагуулж болзошгүй тул RIA нь нотолгоонд суурилсан бодлого боловсруулалтыг шаардаж байдаг. RIA-г хийхдээ нөлөөлөлд өртөх оролцогч талуудыг хамруулан судалгаа хийж, тэдэнтэй харилцан зөвлөлддөг.

Нөгөө талаас RIA нь бизнес, төрийн бус байгууллага эсвэл төр, захиргааны байгууллагын санал болгож буй аливаа зохицуулалтын үр нөлөөг зардал, үр ашиг, эрсдэлээр үнэлдэг бодлогын хэрэгсэл юм. RIA-ийн үндсэн зорилго нь зохицуулалтыг нийгмийн сайн сайхан байдлын үүднээс авч үздэг. Өөрөөр хэлбэл зохицуулалтын үр өгөөж зардлаас давж байгааг батлах явдал чухал байдаг. RIA-г ашигладаг улс орнуудын засгийн газар зохицуулалтын зардал, нөлөөллийн дөрвөн үндсэн зорилтыг тодорхойлсон.

- ✓ Засгийн газрын үйл ажиллагааны үр ашиг, зардлын аль алиныг нь багтаасан бодит нөлөөллийн талаарх ойлголтыг дээшлүүлэх;
- ✓ Бодлогын олон зорилтыг нэгтгэх;
- ✓ Ил тод байдал, зөвлөгөөг сайжруулах;
- ✓ Төрийн хариуцлагыг сайжруулах;

Зохицуулалтын нөлөөллийн үнэлгээ яагаад чухал вэ?²⁹⁴

RIA нь хуулийн төсөл бичигдэхээс өмнө хийгддэг. Энэ нь бодлогын зөвхөн нэг хувилбарыг үнэлдэггүй. Заримдаа хууль тогтоомжийн бус арга хэмжээ нь нийгэм, эдийн засгийн тодорхой асуудлыг шийдвэрлэх хамгийн сайн шийдэл байж болохыг харуулдаг. RIA нь төлөвлөсөн зохицуулалтыг дэмжих үндэслэлтэй аргуудыг гаргахад тусалдаг тул сайн чанарын хууль боловсруулахад чухал хүчин зүйл болох боломжтой. Ялангуяа хуулийн давхардал гаргахаас зайлсхийх, төрийн хүнд суртлыг бууруулахад тусална.

3.2 Хууль, эрх зүйн зохицуулалтын үр нөлөөний үнэлгээ, олон улсын туршлага²⁹⁵

Хууль эрх зүйн зохицуулалтын төслийг боловсруулах дараалал, анхаарах зүйлс

Хууль эрх зүйн зохицуулалтын үр нөлөөний үнэлгээний чанар нь хууль эрх зүйн зохицуулалтын төслийг боловсруулах дараалал, үүнд оролцогч талууд, төслийг хянах, үнэлэх тогтолцооноос шалтгаалдаг гэж дүгнэж болно.

Арменийн туршлагаас²⁹⁶ гүйцэтгэх эрх мэдлийн байгууллага зохицуулалтын нөлөөллийн үнэлгээ хийдэг бөгөөд үнэлгээчин нь санал болгож буй шийдвэрийн төсөл санаачлагч, аль эсхүл энэ чиглэлээр холбогдох салбарын яамыг төлөөлсөн шинжээч байж болно.

²⁹³ <https://eese-toolkit.itcilo.org/index.php/en/toolkit/toolkit-part-2/section-2-3/assessment-tool-12/what-is-a-regulatory-impact-assessment.html>

²⁹⁴ <https://www.oecd.org/gov/regulatory-policy/45706745.pdf>
<https://www.google.com/search?q=GUIDELINES+FOR+THE+REGULATION+IMPACT+ASSESSMENT+%28RIA%29+Poland>

²⁹⁵ CEPA strategy guidance note on Regulatory impact assessment February 2021,
<https://unpan.un.org/sites/unpan.un.org/files/Strategy%20note%20regulatory%20impact%20assessment%20Mar%202021.pdf>

²⁹⁶ https://www.legislationline.org/download/id/8103/file/Armenia_regulatory_impact_assessment_manual_en.pdf

Төсөл боловсруулагч нь бодлогын санал, санал болгож буй шийдвэр, журмын төсөл боловсруулдаг төрийн байгууллагын мэргэжилтэн байх бөгөөд салбарын бусад яамдын нөлөөллийн үнэлгээчдэд баталгаажуулалт хийлгэж илгээхээс өмнө нөлөөллийн анхны үнэлгээг хийдэг.

Франц улсын хувьд²⁹⁷ хууль, эрх зүйн зохицуулалтын чанарыг дээшлүүлэхэд дараах үйл явц чухал болохыг онцлон тэмдэглэжээ. Эдгээр нь:

- Шинээр хууль, журам гаргах үйл явцыг чанаржуулах, үргэлжлүүлэн бэхжүүлэх.
- УИХ-ын гишүүдийн санаачилсан зохицуулалтыг шинээр гаргах арга, зарчмыг чангатгах;
- Нөлөөллийн үнэлгээнд талуудын оролцоо, хамтын дүгнэлт, зөвлөмжийг бүтээлчээр тусгах;
- Зардлыг тооцоолох зэрэг арга зүйн хэрэгслийг хөгжүүлэх, ашиглах, санд хадгалах мэдээллийн хангалттай нөөцийг бий болгох;
- Нөлөөллийн үнэлгээг тогтоолын төслийн хүрээнд өргөжүүлэн авч үзэх, УИХ-ын гишүүдийн санаачилсан хуулийн төслүүд болон УИХ-ын нэмэлт, өөрчлөлтийн тухай хуулийн төслүүдийг ижил төстэй аргаар боловсруулахыг дэмжих;
- Эдийн засагчдыг нөлөөллийн үнэлгээ хариуцсан багуудад оруулж ажиллуулах, дадал, соёлын өөрчлөлтийг дэмжих зорилгоор яамдуудад сургалтын нэгдсэн хөтөлбөрийг нэвтрүүлж, хэрэгжүүлэх;
- Нөлөөллийн урьдчилан үнэлгээ, бодит хэрэгжилт хоёрыг нэгтгэж үнэлэлт, дүгнэлт өгөх; зэрэг болно.

Хууль эрх зүйн зохицуулалтын үр нөлөөг үнэлэх алхамууд

2021 оны 2-р сард Нэгдсэн үндэсний байгууллагын төрийн захиргааны асуудал эрхэлсэн хорооноос (The United Nations Committee of Experts on Public Administration) хууль, эрх зүйн зохицуулалтын үр нөлөөг үнэлэхтэй холбоотой зөвлөмж, гарын авлагыг боловсруулж гаргасан бөгөөд энэхүү гарын авлагад хууль, эрх зүйн зохицуулалтын төсөлд зардал, үр ашгийн шинжилгээ хийх нь чухал болохыг онцолсон байдаг.

Хууль эрх зүйн зохицуулалтын үр нөлөөний үнэлгээ нь дараах алхамуудаар дамжин хийгддэг.

- 1) Асуудлыг тодорхойлох
- 2) Суурь хэмжилтийг тогтоох
- 3) Зорилго ба сонголтуудыг тодорхойлох
- 4) Шийдвэр гаргах шалгуур ба хөндлөнгийн логик үзүүлэлтүүдийг сонгох
- 5) Талуудтай зөвлөлдөх
- 6) Мэдээлэл цуглуулах, зардал, үр ашгийн шинжилгээ хийх
- 7) Төрөл бүрийн хувилбаруудыг харьцуулах
- 8) Сонголт хийх
- 9) Хязгаарлалт ба тодорхойгүй байдал
- 10) Хяналт шинжилгээ, үнэлгээ

Техник²⁹⁸

Мэдээлэл цуглуулах, дүн шинжилгээ хийх үйл явц нь арга, техник сонгох, шийдвэр гаргахаас шалтгаалаад өөрчлөгдөж байдаг. Зардлыг тооцож, тодорхойлох нь үр ашгийг тооцож, тодорхойлохоос хялбар байдаг. Захиргааны байгууллагын нэмэлт ачаалал,

²⁹⁷ <https://www.oecd.org/gov/regulatory-policy/betterregulationineuropefrance.htm>

²⁹⁸ <https://unpan.un.org/sites/unpan.un.org/files/Strategy%20note%20regulatory%20impact%20assessment%20Mar%202021.pdf>

шууд зардлыг тодорхойлж, хэмжихэд стандарт зардлын загварыг ашигладаг. RIA-ийн чухал хэсэг бол сонголтуудыг өөр хооронд нь болон суурь нөхцөлтэй харьцуулах явдал байна.

Харьцуулалт хийхдээ дараах аргуудыг ашигладаг.

- Зардлын үр ашигт сонголтын хувилбарын шинжилгээ. Үр ашиг нь мэдэгдэж байгаа эсвэл зорилт нь тогтоогдсон үед засгийн газар эсвэл олон улсын байгууллагаас энэ арга техникийг ашиглаж сонголтуудыг харьцуулдаг.
- Үр ашиг-зардлын шинжилгээ. Энэ нь эдийн засгийн салбар дахь цэвэр үр өгөөжөөр сонголтуудыг эрэмбэлэхэд туслах мөнгөний үнэ цэнийн гүйцэтгэлийн үндсэн үзүүлэлтүүд дээр суурилдаг. Энэ техник нь динамик нөлөө болон бүтээмж, инноваци, худалдааны нөлөөллийг харгалзан үздэг.
- Олон шалгуурын шинжилгээ. Энэ нь сонголтуудыг ялгаатай шалгууруудаар эрэмбэлэх шаардлагатай үед ашиглагддаг.

Дараалал²⁹⁹

- Хэлэлцүүлэг ба оролцогч талуудын оролцоо-Нөлөөлөлд өртөж болзошгүй бүх оролцогч талууд болон холбогдох мэргэжлийн хүмүүсийн саналыг RIA-н үйл явцын бүх үе шатанд тусгана.
- Асуудлын тодорхойлолт-Зохицуулалтаар дамжуулан шийдэх асуудлын мөн чанар, цар хүрээний үнэлгээг тоон үзүүлэлтээр тодорхойлно.
- Зорилго-Зохицуулалтын саналын бодлогын зорилтууд болон зорилгыг тодорхой томъёолно.
- Зохицуулалтын саналын тодорхойлолт-Одоо байгаа зохицуулалтын орчин, санал болгож буй хуулийн төслийг тайлбарлах, төслийг боловсруулах, хэрэгжүүлэх үүрэг бүхий байгууллага, төр захиргааны байгууллагыг тодорхойлох, хэрэгжүүлэх дүрэм, хэрэгжилтийг хангах стратегийг тодорхойлох;
- Хувилбаруудыг тодорхойлох-Тодорхойлсон асуудлын боломжит шийдэлд тооцогдох зохицуулалтын бус аргуудыг багтаасан практик хувилбаруудын жагсаалтыг гаргах;
- Үр ашиг, зардлын шинжилгээ-Өмнөх алхмуудад тодорхойлсон хувилбаруудаас хүлээгдэж буй үр ашиг, зардлыг тооцох;
- Давууд үзэж сонгосон шийдлийг тодорхойлох-Тодорхойлсон зохицуулалтын санал нь авч үзсэн хувилбаруудаас яагаад давуутай болохыг тоймлон харуулна.
- Хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний тогтолцоог бий болгох-зохицуулалтын хэрэгжилтийг үнэлэх, шаардлагатай мэдээллийг урьдчилан тодорхойлох.

Зохицуулалтын нөлөөллийн шинжилгээний шилдэг туршлагын зарчмууд³⁰⁰

- Цар хүрээг тодорхойлох, ил тод байдал, оролцоог хангах;
- RIA-ийн засаглал: зөв зохион байгуулалт эсвэл системийн дизайнтай байх;
- Захиргаа, удирдлагын чадавх, хариуцлагыг бэхжүүлэх замаар RIA-г нэвтрүүлэх;
- Зорилтод нийцсэн RIA аргачлалыг нэвтрүүлэх;
- RIA-г тасралтгүй хянах, үнэлэх, сайжруулах зэргийг Эдийн Засгийн Хамтын Ажиллагаа, Хөгжлийн Байгууллагын гишүүн орнууд хууль, эрх зүйн зохицуулалтын үр нөлөөг тооцох тэргүүлэх туршлагад тооцож байна.

²⁹⁹ <https://knowwww.eu/nodes/5d36cf92173ff1da1be52b2f>

³⁰⁰ Best practice principles for regulatory impact analysis, <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/663f08d9-en/index.html?itemId=/content/component/663f08d9-en>

Хууль, эрх зүйн зохицуулалтын үр нөлөөг үнэлэх нэгээхэн чухал хэсэг нь зардал, үр ашгийн шинжилгээ хийх явдал байдаг болох нь олон улсын байгууллагын зөвлөмж, гадаад орнуудын, ялангуяа эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн байгууллагын гишүүн орнуудын туршлага болон онол, арга зүйн судалгаанаас тодорхой харагдаж байна.

Дөрөв. Хууль, тогтоомжийн төслийн өртөг тооцох, зардал, үр нөлөөний шинжилгээ хийх алхам, арга зүй, улс орнуудын туршлага

4.1 Зардал, үр ашгийн шинжилгээ, онол, арга зүй³⁰¹

Net present value-г NPV гэж тэмдэглэе.

$$NPV = \sum_{t=1}^N \frac{R_t - E_t}{(1 + k_t)^n} = \frac{B_1}{(1 + k_1)^1} + \frac{B_2}{(1 + k_2)^2} \dots \frac{B_N}{(1 + k)^N} - I_{(0)}$$

NPV	Цэвэр өнөөгийн үнэ цэнэ
R	Өгөөж буюу орох урсгал
E	Зардал буюу гарах урсгал
k	Хорогдуулалтын хувь
N	Хууль, эрх зүйн зохицуулалтын үйлчлэх цаг хугацаа
I(0)	Анхны хөрөнгө оруулалт-Initial investment

Онолын хувьд B буюу benefit нь цэвэр мөнгөн урсгалыг илэрхийлнэ. Энэ нь орох болон гарах мөнгөн урсгалын зөрүү юм. K буюу хорогдуулалтын хувийг хувийн секторын бизнес санхүүжилтийн дундаж зардлаар тооцдог. Цэвэр мөнгөн урсгалуудын өнөөгийн үнэ цэнийг дараах хамаарлаар илэрхийлбэл энэ нь санхүүжилтээ төлсөний дараах тухайн бизнест үлдэж байгаа цэвэр хөрөнгө болно.

$$PV = \frac{B_1}{(1 + k_1)^1} + \frac{B_2}{(1 + k_2)^2} + \dots \frac{B_N}{(1 + k_n)^N}$$

NPV = PV – Initial Investment буюу цэвэр өнөөгийн үнэ цэнэ нь санхүүжилтийн зардлаа төлөөд бизнест шинээр үлдэж байгаа үнэ цэнээс анхны хөрөнгө оруулалтын мөнгөн дүнг хассан ялгавраар тодорхойлогдох бөгөөд энэ нь эерэг утгатай байвал төслийг хэрэгжүүлэх боломжтой байх наад захын шалгуур хангагдаж байна гэж үздэг.

Дээрх аргыг нийгмийн бараа бүтээгдэхүүний хувьд (хууль эрх зүйн зохицуулалтаас бий болох) нэлээд өвөрмөц хэлбэрээр тооцдог онцлогтой. Үүнд: Benefit-ийг эдийн засагт бий болгож буй эерэг, сөрөг талуудыг мөнгөн агуулгаар тооцож гаргадаг бол, хорогдуулалтын хувийг ихэвчлэн алдагдсан боломжийн зардлаар төлөөлүүлэн сонгож тооцоолол хийдэг. Тухайлбал нийгмийн бараа, бүтээгдэхүүнийг бий болгоход шаардагдсан хөрөнгийн санхүүжилтийг Засгийн газраас дайчилсан бол тэрхүү хөрөнгийг үндсэндээ татварын орлогоор санхүүжүүлдэг. Тэгвэл хорогдуулалтын хувийг тооцохдоо хувийн сектор татвар төлөөгүй байсан бол чөлөөлөгдсөн мөнгөн хөрөнгөөрөө ямар өгөөж олох байсан болохыг харгалзан үздэг байна³⁰². Хорогдуулалтын хувийг алдагдсан боломжийн зардлаас гадна зах зээл дээр үйл ажиллагаа явуулж байгаа бизнесүүдийн өгөөжийн дундаж хувиар тооцох болох боломжтой гэж үздэг. Түүнчлэн эдийн засагт мөнгөн

³⁰¹ https://web.uniroma1.it/dip_management/sites/default/files/CH12_I_0.pdf

³⁰² Public finance 8th edition, Harvey S.Rosen, 2012

хөрөнгийн хуваарилалтын зорилго зөвхөн ашгийн төлөө бус хэрэглээг хангахад чиглэгдэж байдаг. Үүнтэй холбоотойгоор хорогдуулалтын хувийг зарим үед цаг хугацааны уртад өөрчлөгдөж байдаг хэрэглээний ахиуц ханамжийн налалт, хэрэглээний өсөлтөөр тодорхойлж болно гэж үздэг.³⁰³

Эдгээр нь сонгон хэрэгжүүлж байгаа төсөл, өрсөлдөгч сонголттой харьцуулахад харьцангуй өндөр өгөөжтэй байж чадаж байгаа эсэхийг тогтооход ашиглагддаг гэсэн үг. Ингээд тооцож гаргасан цэвэр өнөөгийн үнэ цэнэ 0-ээс их утгатай байвал, сонголтыг хэрэгжүүлэх боломжтой хувилбар мөн гэж үзнэ. Үүнийг судлаачид хэрэгжүүлэх төслийн хүрээнд хангавал зохих наад захын шалгуур үзүүлэлт гэж нэрлэдэг. Харин хэд хэдэн сонголтуудыг харьцуулах хэрэгтэй болсон тохиолдолд наад захын шалгуур үзүүлэлтийг хангасан хувилбаруудыг үнэлж, эрэмбэ дараалал тогтоох хэрэгтэй болох юм.

Тухайн нийгмийн бараа, бүтээгдэхүүнийг төр, хувийн хэвшлийн түншлэлд тулгуурлан санхүүжүүлж байгаа бол хорогдуулалтын хувийг жигнэсэн дундаж байдлаар тооцдог. Түүнчлэн зардал, үр ашгийн шинжилгээг хууль, тогтоомжийн төслийн үр нөлөөг тооцоолох зорилгоор хийх үйл явцыг нэмэлт аргуудаар дэмжиж болно.

Тухайлбал эдийн засагт бий болгож буй зардал, үр өгөөжийг тооцож өгөөжийн дотоодын хувь (Internal rate of return), өгөөжийн сайжруулсан дотоод хувь (Modified internal rate of return), монтекарло симуляц (Montecarlo simulation), мэдрэмжийн шинжилгээ (Sensitivity analysis), олон шалгуур үзүүлэлт бүхий шинжилгээ (Multicriteria analysis) зэргийг дурдаж болно. Ингээд эдгээр аргуудаар хамгийн сайн үнэлэгдсэн хууль, тогтоомжийн төсөл бол мөнгөн агуулгаараа (in terms of money) эдийн засагт хамгийн өндөр үр өгөөжийг өгч чадна гэж үзэж болно.

Манай улсын болон гадаад орнуудын хууль, эрх зүйн зохицуулалтын үр нөлөөг үнэлэх арга зүйн хүрээнд хууль, тогтоомжийн төслийн зардал, үр ашгийн шинжилгээ нь зөвхөн хангавал зохих шалгуур үзүүлэлтүүдийн мөнгөн агуулгаар илэрхийлэгдсэн нэг үзүүлэлт болж байдаг. Жишээ нь: хууль, эрх зүйн зохицуулалтын үр нөлөөг үнэлэхдээ байгаль орчин, нийгэм, эдийн засаг, хүний эрх.. гэх зэрэг чанарын олон шалгууруудаар сонголтын үйл явцыг чанарыг баталгаажуулдаг.

Хууль эрх зүйн зохицуулалт эдийн засгийн секторт илүү нөлөө үзүүлэхээр онцлогтой байгаа үед зардал, үр ашгийн шинжилгээний тооцоолол төвөгшил харьцангуй багатай байдаг гэж хэлж болно.

Ерөнхийдөө зохицуулалтын хүрээнд бий болсон үр ашгийн хүлээгдэж буй утга хэдий чинээ хэлбэлзэлтэй байна, энэ нь тэр хэмжээгээр тодорхойгүй байдал ихтэй байгааг харуулах бөгөөд эрсдэлийн нөлөөгөөр хорогдуулалтын хувь нэмэгдэж цэвэр өнөөгийн үнэ цэнийн утга харьцангуй буурч тооцогддог байна.

³⁰³https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/935551/Social_Discount_Rates_for_Cost-Benefit_Analysis_A_Report_for_HM_Treasury.pdf

Хүснэгт 9. Зардал, үр ашгийн шинжилгээний давуу, сул тал³⁰⁴

Давуу тал	Сул тал
Бодлогын зэрэг, сөрөг нөлөөг тооцдог.	Хэмжиж болохгүй үр нөлөөг хамруулдаггүй.
Бодлогын хувилбарын зардал үр нөлөөний харьцуулалтыг цаг хугацаагаар нь харгалзуулан хийх боломжтой.	Нэмэлт шинжилгээ шаардлагатай.
Бодлогын саналуудын цэвэр өгөөж, алдагдлыг тооцож, харьцуулалт хийж болно.	Нийгмийн болон хүрээлэн буй орчны үр нөлөөг тооцоход төвөгтэй.
	Төрөл бүрийн техникийн ур чадвар, цаг хугацаа, зардал шаарддаг.

Эх сурвалж: <http://regulatoryreform.com/wp-content/uploads/2015/02/Montenegro-USAID-RIA-Manual-2011.pdf>

4.2 Австрали улс³⁰⁵

2020 онд Австрали улсын Засгийн газраас гаргасан хууль, тогтоомжийн төслийн зардал, үр ашгийн шинжилгээ нь дараах алхамуудаас бүрдэнэ гэж үзжээ.

Хүснэгт 5. Зардал, үр ашгийн шинжилгээ хийх алхам

Алхам	Үйл явц
1	Зохицуулалтын хувилбаруудыг тодорхойлох
2	Зардал, үр ашиг хамаарах оролцогчдыг тогтоох
3	Үр нөлөөг тодорхойлох, хэмжих индикаторуудыг сонгох
4	Санал болгосон эрх зүйн зохицуулалтын үр нөлөөг үйлчлэх хугацааных нь хувьд таамаглах
5	Үр нөлөөг мөнгөөр хэмжих
6	Өнөөгийн үнэ цэнийг нь гаргаж авахын тулд ирээдүйн өртөг, үр өгөөжийг нь хорогдуулах
7	Хувилбар бүрийн цэвэр өнөөгийн үнэ цэнийг тооцоолох
8	Мэдрэмжийн шинжилгээ хийх
9	Дүгнэлт гаргах

Эх сурвалж: <https://obpr.pmc.gov.au/resources/guidance-assessing-impacts/cost-benefit-analysis>

4.3 Тайланд улс³⁰⁶

2018 онд Ази номхон далайн эдийн засгийн хамтын ажиллагааны байгууллага, Тайланд улсын хууль зүйн яамнаас хамтран хууль, эрх зүйн зохицуулалтын үр нөлөөг шинжлэх гарын авлагыг Засгийн газарт зориулан гаргасан байна. Энэхүү гарын авлагад хууль, тогтоомжийн төслийн зардал, үр өгөөжийн шинжилгээ нь дараах алхамуудаас бүрдэнэ гэж үзжээ.

1. Зохицуулалтын нөлөөнд өртөх оролцогчдыг тодорхойлох
2. Зардал, үр өгөөжийн төрлүүдийг тогтоох
3. Зардал, үр өгөөжийг үнэлэх
4. Шийдвэр гаргалтын шалгуур үзүүлэлтийг ашиглаж, оновчтой хувилбарыг сонгох

³⁰⁴ <http://regulatoryreform.com/wp-content/uploads/2015/02/Montenegro-USAID-RIA-Manual-2011.pdf>

³⁰⁵ <https://obpr.pmc.gov.au/resources/guidance-assessing-impacts/cost-benefit-analysis>

³⁰⁶ <https://aimp2.apec.org/sites/PDB/Supporting%20Docs/2487/Completion%20Report/EC%2008%2014A%20Thailand%20RIA%20Guidelines.pdf>

4.4 Канад улс³⁰⁷

Канад улсын Засгийн газрын санхүүгийн асуудал эрхэлсэн хороо³⁰⁸ 2007 онд Засгийн газрын яам, агентлагуудад зориулсан зардал, үр ашгийн шинжилгээ хийх гарын авлагыг гаргасан байдаг. Энэхүү гарын авлагад зардал үр ашгийн шинжилгээг дараах алхамуудаар хийдэг болохыг дурджээ.

1. Асуудал, эрсдэл, суурь нөхцөлүүдийг тодорхойлох;
2. Зорилтуудыг томъёолох;
3. Зохицуулалтын болон зохицуулалтын бус сонголтуудын хувилбарыг тодорхойлох;
4. Зардал, үр ашгийг үнэлэх: Гол нөлөөллийг тодорхойлох, зардал, үр нөлөөг хэмжих, хорогдуулалтын хувийг тооцох, зардал, үр дүнтэй сонголтын шинжилгээ, оролцогч талуудад үзүүлэх нөлөөлөл, ажил эрхлэлт, хэрэглэгч, хувь хүмүүс, засгийн газар, бусад оролцогчдод үзүүлэх нөлөөлөл;
5. Тайлан гаргах: хувилбар бүрийн хувьд зардал, үр ашгийн шинжилгээ хийх, хувилбар бүрийн хувьд оролцогчийн шинжилгээ хийх.

4.5 Шинэ Зеланд улс³⁰⁹

Шинэ Зеланд улсын засгийн газраас зардал, үр ашгийн шинжилгээ хийх гарын авлагыг 2015 онд боловсруулж гаргасан бөгөөт тус гарын авлагад зардал үр ашгийн шинжилгээг дараах алхамуудаар хийдэг болохыг тайлбарласан байна.

1. Бодлого, зохицуулалтын боломжит хувилбаруудыг тодорхойлох;
2. Хэн хожиж, хэн алдагдал хүлээхийг тогтоох;
3. Зардал, үр ашгийг тооцоолох: Сөрөг утгатай зардал, давхар тооцоолол, гадаад хүчин зүйлийн нөлөө, өдөөгдсөн зан төлөв, татвар ногдуулалтаас хүлээх алдагдал;
4. Зардал, үр ашгийг үнэлэх-Үүнд:
үр ашиг нь төлөхөд бэлэн байгаа мөнгөн дүнгээр, зардал нь алдагдсан боломжийн зардлаар тодорхойлогдох
 - Үнэлгээ эрсдэлийг шингээсэн байх;
 - Үнэлгээ тодорхойн тоон завсарт байх;
 - Үнэлгээ хууль, эрх зүйн зохицуулалтын үйлчлэх хугацааг хамруулсан байх;
 - Зардал, үр ашиг нь инфляцын нөлөөг харгалзсан байх.
5. Хорогдуулалтын хувь, зардал, үр нөлөөний үнэлгээг харьцуулах: NPV (Net present value), BCR (Benefit to cost ratio), MIRR(modified internal rate of return) зэргийг харьцуулах учиртай байдаг байна.
6. Зардал үр ашгийн үнэлгээг харьцуулах, нэмэлт судалгаа хэрэгтэй эсэхийг тогтоох

Тав. Бодлогын өртгийг тооцоолох үйл явц

5.1 Онол, арга зүй

Бодлогын өртгийг тооцоолох үйл явц нь хууль эрх зүйн зохицуулалтын үр нөлөөний үнэлгээний нэгээхэн чухал хэсэг байдаг.³¹⁰

³⁰⁷ <https://www.tbs-sct.gc.ca/rtrap-parfa/analys/analys-eng.pdf>

³⁰⁸ The Treasury Board of Canada Secretariat is the administrative branch of the Treasury Board of Canada (the committee of ministers responsible for the financial management of the federal government)

³⁰⁹ <https://www.treasury.govt.nz/sites/default/files/2015-07/cba-guide-jul15.pdf>

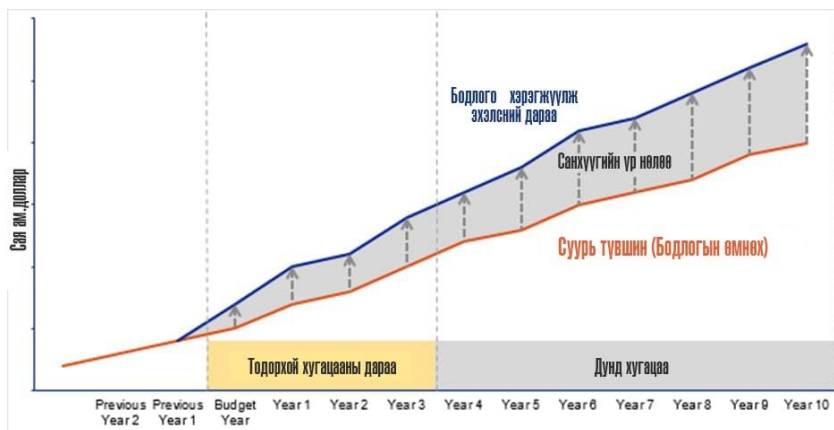
³¹⁰ Best practice principles for regulatory impact analysis

Бодлогын өртөг тооцох (Policy costing) гэж юуг хэлэх вэ?³¹¹

УИХ-ын Төсвийн шинжилгээний албаны бодлогын зардлын тооцооллын хүрээнд бодлого хэрэгжсэн тохиолдолд санхүүгийн гол үзүүлэлтүүдэд гарч болзошгүй өөрчлөлтийг харьцуулан тооцдог. Бодлого хэрэгжсэнээр гарах өөрчлөлтийг бодлого хэрэгжээгүй байх үеийн нөхцөл байдалтай харьцуулж санхүүгийн үр нөлөөний ялгаатай талуудыг тодорхойлохоос гадна санхүүгийн гол үзүүлэлтүүдэд нөлөөлөх нөлөөллийг тодорхойлдог.

Дараах зураг бодлогын өртөг тооцооллыг үндсэн элементүүдийг харуулав.

Зураг 1. Бодлогын өртөг тооцох цаг хугацааны үзүүлэлт

Эх сурвалж: Парламентын төсвийн шинжилгээний алба, Австрали

Суурь үзүүлэлт нь бодлогын өртөг тооцох эхлэлийн цэг бөгөөд бодлогын өртөг нь санхүүгийн гол үзүүлэлтүүдийн засгийн газрын төсөөллийг илэрхийлдэг. Австралийн Санхүү, эдийн засгийн яам засгийн газрын бодлого, тэргүүлэх чиглэлд үндэслэн эдгээр төсөөллийг тогтмол шинэчилж, нийтэлдэг. УИХ-ын гишүүний зүгээс төсвийн шинжилгээний албаны мэргэжилтэнд хандан хүсэлт гаргаснаар бодлогын зардал тооцогдох үйл явц эхэлдэг. Төсвийн шинжилгээний алба нь бодлогын үр нөлөөг тооцоолохын тулд бодлогын хэрэгжилтийн үндсэн параметрууд болох суурь орлого, зардал, хөрөнгө, цэвэр позицод үзүүлэх нөлөөллийг үнэлдэг.

Бодлогын хэрэгжилт улсын төсөв, цаашдын үр дүнд ямар нөлөө үзүүлэхийг тодорхойлж байгаа тул гишүүний хувь захиалгын бодлогын өртөг тооцооллын үр нөлөөг мэдээлдэггүй. Сонгуулийн өмнөх болон сонгуулийн дараах тайланд бодлогын зардлын бодлогын дараах нөлөөллийг тусгадаг. Энэ хүрээнд одоогийн төсвийн жил болон дараагийн гурван жилийн нөлөөллийн тооцоог гаргадаг. Ил тод байдлыг хангахын үүднээс нэмэлт долоон жилийн хугацааны санхүүгийн нөлөөллийг тооцож, дунд хугацааны үнэлгээ хийдэг.

Санхүүгийн үндсэн үзүүлэлтүүд

Хүснэгт 5-д Засгийн газрын санхүүгийн гол үзүүлэлтүүдийн төсөөлөлд нийцүүлэх бодлогын зардлыг тооцоолоход ашигладаг санхүүгийн гол үзүүлэлтүүдийн тоймыг харуулав.

³¹¹ [https://pbo.vic.gov.au/What is a policy costing%3F](https://pbo.vic.gov.au/What_is_a_policy_costing%3F)

Хүснэгт 6. Санхүүгийн гол үзүүлэлтүүд

Нөлөөлөл	Индикатор	Тодорхойлолт
-	Орлого	<ul style="list-style-type: none"> Татвар, хүү, торгуулийн орлого, бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний борлуулалт Төрийн өмчит компаниудын хөрөнгө оруулалтын ногдол ашиг Тэтгэлэг
	Зардал	<ul style="list-style-type: none"> Нийгмийн бараа, бүтээгдэхүүний нийлүүлэлт, ажиллагсадтай холбоотой зардал өсөх Төрийн байгууллагад олгох татаас нэмэгдэх
=	Үйл ажиллагааны цэвэр баланс	<ul style="list-style-type: none"> Санхүүгийн жилд хамаарах орлого, зардлын зөрүү Ажил гүйлгээний цэвэр үр дүн
+, -	Хөрөнгө	<ul style="list-style-type: none"> Бодит болон санхүүгийн хөрөнгө худалдаж авах, зарах Хөрөнгө оруулалт хийх, хөрөнгийг дахин үнэлэх
=	Хөрөнгийн цэвэр дүн (цэвэр позиц)	<ul style="list-style-type: none"> Бодлогын үр нөлөөний харьцуулалт хийх боломжийг олгох Хөрөнгө, мөнгөн урсгалд гарсан цэвэр өөрчлөлт тодорхойлогдоно.

Эх сурвалж: Парламентын төсвийн шинжилгээний алба, Австрали

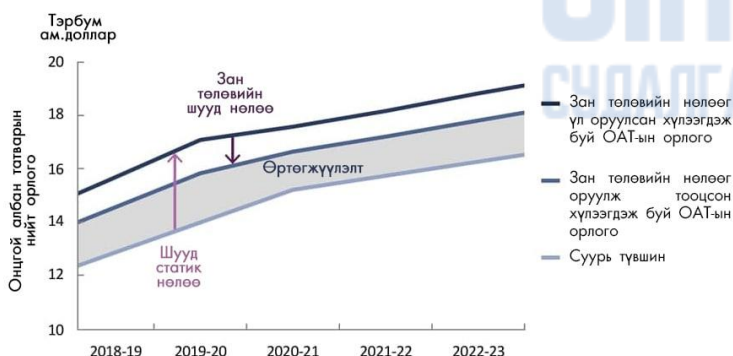
Бодлогын нөлөөллийн санхүүгийн хамгийн чухал үзүүлэлт бол цэвэр позицод гарсан өөрчлөлт юм. Энэ нь улсын орлого, төрөөс төлсөн зардал, хөрөнгийн өөрчлөлтийг хэмждэг. Хөрөнгийн хөдөлгөөнийг тусгах нь бодлогын өөрчлөлтийг харьцуулах боломжийг олгодог. Үйл ажиллагааны цэвэр тэнцлийн өөрчлөлт нь улсын орлогын болон зардлын нөлөөллийн ялгааг илэрхийлнэ. Энэ нь бодлого хэрэгжсэн тохиолдолд гарах санхүүгийн тогтвортой байдлыг харуулах үзүүлэлт юм. Үүнийг төсвийн ашиг, алдагдал ч гэж нэрлэдэг.

Бодлогын санхүүгийн нөлөөллийг тодорхойлохдоо санхүүгийн үзүүлэлтүүдийг орлогын нөлөөлөл, зардлын нөлөөлөл, хөрөнгөтэй холбоотой ажил гүйлгээнд үзүүлэх нөлөөллийн өртгийн бүрдэл хэсгүүдэд хувааж ангилдаг.

Үр нөлөөний төрлүүд

Бодлогын өртгийн тооцоололд ямар нөлөөллийг оруулахыг талаар шийдвэр гаргахдаа бодитой байдал, бодлогын үр дүнд гарах өөрчлөлт, бодлоготой шууд холбоотой зан үйлийн нөлөөллийг харгалзан үздэг. Дараах зурагт бодлогын өртөг тооцохдоо авч үзэх нөлөөллийн төрлийг онцгой албан татварын жишээн дээр харуулав.

Зураг 2. Онцгой албан татварын өөрчлөлтийн үр нөлөө

Эх сурвалж: Парламентын төсвийн шинжилгээний алба, Австрали

Хүснэгт 7. Бодлогын үр нөлөөний төрлүүд

Статик шууд нөлөө	Зан төлөвийн Шууд нөлөөлөл	Өргөн хүрээний санхүүгийн үр нөлөө	Өргөн хүрээний эдийн засгийн үр нөлөө
<ul style="list-style-type: none"> Бодлогын үр нөлөө үйлчлэх оролцогчдын зан төлөвт төдийлөн өөрчлөлт гарахгүй байх Өдөөгч үзүүлэлтүүд өөрчлөгдөхгүй байх Өртөг тооцооллын бүрэлдэхүүн хэсгүүд 	<ul style="list-style-type: none"> Бодлого оролцогчдын зан төлөв, хариу үйлдэлд шууд нөлөөлнө. Тухайлбал татварын өсвөл, татварын дараах орлого багасч эрэлт буурна. 	<ul style="list-style-type: none"> Эдийн засагт гарсан өөрчлөлт нь төсөвт нөлөөлнө. Жишээ нь: Ажил эрхлэлтийг нэмэгдүүлэх бодлого нь цалинг өсгөж, цалингийн татварыг нэмэгдүүлнэ. Нөлөөлөл нь дам байдалтай. 	<ul style="list-style-type: none"> Зардал, үр ашгийн шинжилгээ хийх Үндэсний нийт бүтээгдэхүүн, цалин зэрэг макро эдийн засгийн үзүүлэлтүүдэд гарах өөрчлөлтийг авч үзнэ. Төсвийн шинжилгээний алба макро эдийн засаг хариуцсан нэгжтэй хамтран ажиллаж болно.
Үргэлж тооцох боломжтой.	Үр нөлөө гарах үед тооцох боломжтой.	Заримыг нь тооцох боломжтой.	Тооцоход бэрхшээлтэй.

Эх сурвалж: Парламентын төсвийн шинжилгээний алба, Австрали

Бодлогын өртөгт харгалзан үзэх эдийн засгийн янз бүрийн нөлөөллийн хамаарлыг хүснэгт 6-д нэгтгэн харуулав. Эдийн засгийн нөлөөлөл нь бодлогын сонголтын шалтгаан болдог. Гэхдээ төсөвт үзүүлэх нөлөөллийг тусгаагүй байдаг.

Бодлогын өртөг тооцох жишээ авч үзье. Засгийн газар шинээр төлбөртэй зам ашиглалтад орвол орлогын нөлөөллийг тооцох боломжтой. Орлогын шууд статик хандлага нь одоо байгаа замын ашиглалтын загварт (төлбөргүй) үндэслэн замын хөдөлгөөнийг төсөөлдөг. Өөрөөр хэлбэл төлбөртэй зам байгаа эсэхээс үл хамааран замын ашиглалт өөрчлөгдөхгүй гэж үзнэ. Төлбөртэй зам байгаа нь зарим жолоочийн зан төлөвт дараах байдлаар нөлөөлнө.

- Зарим жолооч нар шинэ замыг ашиглана.
- Зарим жолооч нар төлбөртэй зам ашиглахаас татгалзана.
- Одоо ашиглагдаж байгаа замын оронд барьж байгуулсан шинэ замаар зорчих жолооч нарт нийтийн тээврийн хэрэгслээр үйлчлүүлэх иргэд дурамжхан байна.

Жолооч нарын зан үйлийн шууд хариу үйлдэл нь төлбөртэй зам ашиглалтаас олох орлогод нөлөөлөх нь тодорхой. Зам ашигласны төлбөр байгаа эсэх нь төлбөр хураамжийн орлогоос гадна засгийн газрын орлогод өөр нөлөө үзүүлж болзошгүй. Шинэ замын системийн (төлбөртэй замыг оруулаад) талаарх хувь хүний үнэлгээ нь хүн амын дунд янз бүрийн хариу үйлдэл үзүүлэхэд хүргэж болно. Зарим хүмүүс машин жолоодоход илүү татагдаж, улмаар олон хүн автомашинтай болж, авто тээврийн хэрэгслийн татварын орлого нэмэгдэж, нийтийн тээврийн орлого буурдаг. Төсвийн эдгээр өргөн хүрээний үр нөлөөг бодлогын зардалд тэр бүр тусгадаггүй. Төлбөртэй зам байгаа нь зам тээврийн салбарын бүтээмж нэмэгдэх, жолооч нарын чөлөөт цагийг нэмэгдүүлэх, замын хөдөлгөөний аюулгүй байдал сайжрах, түгжрэл багасах зэрэг эдийн засгийн өргөн хүрээтэй эерэг үр дагаваруудыг бий болгож болох юм. Эдгээр нөлөөлөл нь бодлогын зардалд хамаарах төсвийн үзүүлэлтүүдэд тусгагдаагүй байж болно.

Санхүүгийн нөлөөлөл

Хүснэгт 8-д санхүүгийн гол үзүүлэлтэд хамаарах бодлогын нөлөөллүүдийг үзүүлэв. Эдгээр нь засгийн газрын салбарын суурь үзүүлэлтэд (Төсвийн шинжилгээний нэгжээс зардлын анхаарал хандуулдаг) нөлөөлөх орох, гарах чиглэлтэй урсгалуудыг харуулна. Засгийн газар нь төрийн хяналтад байдаг бүх байгууллагыг төлөөлдөг.

Хүснэгт 8. Санхүүгийн гол үзүүлэлтүүдэд нөлөөлөх бодлогын нөлөө

Орлого		Зардал		Хөрөнгө	
Орлого өсөх	Орлого буурах	Зардал өсөх	Зардал буурах	Хөрөнгө өсөх	Хөрөнгө буурах
Шинэ татвар	Татварын хувь багасах	Шинэ хөтөлбөр хэрэгжүүлэх	Хөтөлбөрийг зогсоох,	Хөрөнгө, дэд бүтэц барих, худалдаж авах	Хөрөнгө зарж борлуулах
Бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний орлого нэмэгдэх	Шилжүүлэг багасах	Ажиллах хүч өсөх	Төр, захиргааны байгууллагын бүтэц, орон тоо хумигдах	Төр, захиргааны байгууллагын хөрөнгө оруулалтын зардал өсөх	Төр, захиргааны байгууллагын хөрөнгө оруулалтын зардал буурах
Ногдол ашиг, хүүний төлбөр өсөх	Ногдол ашиг, хүүний төлбөр буурах	Төр, захиргааны байгууллагын бүтэц, орон тоо нэмэгдэх	Үйлчилгээг хөнгөвчлөх		
Хураамж, торгууль өсөх	Хураамж, торгууль буурах	Өрийн үйлчилгээний зардал, өмчийн өртөг өсөх	Өрийн үйлчилгээний зардал, өмчийн өртөг буурах		
Хөрөнгийн борлуулалт нэмэгдэх					
Засгийн газрын сектор					

Эх сурвалж: Парламентын төсвийн шинжилгээний алба, Австрали

Харгалзах бусад үзүүлэлтүүд

Хугацаа

Бодлогын санхүүгийн нөлөөлөл хэзээ гарах нь бодлогын өртөг тооцоход чухал ач холбогдолтой. Бодлого хэзээ эхлэхийг мэдсэнээр санхүүгийн шууд статик нөлөөллийн гарах хугацааг загварчлах боломжтой болно. Бодлого нь тодорхой хугацаанд үе шаттайгаар хэрэгжих хууль тогтоомжийн санхүүгийн шууд нөлөөллийг загварчлах цаг хугацааны баримжааг өгнө, аль эсвэл ижил төстэй туршлага дээр үндэслэн үйл явдал тохиох цаг хугацааны талаар дүгнэлт хийх боломжтой.

Бэлэн мөнгө, аккрузл суурьтай нягтлан бодох бүртгэл

Тохируулах суурьтай нягтлан бодох бүртгэлийн зарчмын дагуу үйл ажиллагааны цэвэр тэнцлийн санхүүгийн үзүүлэлтэд үзүүлэх нөлөөллийг тодорхойлохдоо орлогыг олсон үед нь (хүлээн авсан үед нь бус), зардлыг гарсан үед нь (төлбөр хийгдсэн үед нь биш) хүлээн зөвшөөрөх учиртай. Санхүүгийн цэвэр тэнцлийн үзүүлэлтэд нөлөөлөх нөлөөллийг тооцоходоо бэлэн мөнгөний орох, гарах урсгалууд, тэдгээрийн тохиох цаг хугацааг харгалзан үздэг. Орох, гарах урсгал тэнцвэртэй байх нь төсвийн эрүүл байдлын үзүүлэлтэд шууд нөлөөтэй байдаг.

Хэн бодлогын өртөг тооцооллыг хийлгэх вэ?

Парламентын аль ч гишүүн бодлогын өртөг тооцоолол хийлгэх хүсэлт гаргаж болно. Бодлогын өртөг тооцох хүсэлтийг хүлээн авах урьдчилсан нөхцөл нь бодлогын агуулгыг хангалттай тайлбарласан байх явдал юм. Олон нийт бодлогын өртөг тооцоолол хийлгэх боломжгүй хэдий ч бодлогын өртгийн тооцооллын талаар цахим хаягнаас харах практик нийтлэг байдаг.

Бодлогын өртгийн тооцоолол үнэ цэнийг хэрхэн нэмэгдүүлдэг вэ?

Үр дагавар, хүлээн зөвшөөрөгдөх байдал, харьцуулах боломж

Засгийн газрын үндсэн зарчим бол санхүүгийн тогтвортой байдлыг хангах явдал юм. Энэ нь засгийн газрын орлого нь цаг хугацааны явцад гаргасан үйл ажиллагааны болон хөрөнгийн зардлыг тэнцвэржүүлэх ёстой гэсэн санааг илэрхийлнэ. УИХ-ын гишүүд бодлогын хувилбаруудыг боловсруулж байгаагийн хувьд бодлогын параметруудийн санхүүгийн үр дагаврыг ойлгох нь чухал юм. Бодлогыг батлахаас өмнө олон удаа боловсруулах шаардлага гарч ирж болно. Гол үзүүлэлт бол бодлогын зорилт, санхүүгийн үр дагаврын хамгийн оновчтой түвшнийг тогтоох явдал байна.

Парламентын төсвийн шинжилгээний нэгж нь бодлогын өртгийн тооцооллыг харьцуулахуйц байдлаар гаргадаг бөгөөд энэ нь парламентын гишүүд мөрийн хөтөлбөрийнхөө санхүүгийн үзүүлэлтийг бие даасан байдлаар тодорхойлох, бодлогын хувилбарууд болон хослолуудыг үнэлэх боломжийг олгоно. Санхүүгийн үр дагавар, хүлээн зөвшөөрөгдөхуйц байдлыг тодорхойлох, улс төрийн намуудын санал болгож буй бодлоготой харьцуулалт хийх зорилгоор бодлогын өртгийн тооцоолол хийлгэж болно. Бодлогын өртөг тооцооллын үйлчилгээ нь бодлогыг боловсруулах, парламентаар хэлэлцүүлэх, олон нийтийн зүгээс санал болгож буй бодлогын санхүүгийн үр дагаврыг ойлгоход чухал үүрэг гүйцэтгэдэг.

5.2 Австрали улс³¹²

Парламентын төсвийн албанаас бэлтгэдэг зардлын тооцоолол

Австрали Улсын Парламентын төсвийн алба (Parliamentary Budget Office) жил бүр олон тооны Зардлын тооцооллыг Парламентын гишүүдийн захиалгаар гаргаж өгдөг. Парламентын гишүүд нь төрийн төсөв, санхүүтэй холбоотой дор дурдсан зардал, санхүүгийн судалгааг хийлгэж, шийдвэр гаргахдаа ашигладаг.

- Төрөөс хэрэгжүүлж буй бодлого, арга хэмжээг төсөвт хэрхэн тусгасан талаарх зардлын тооцоолол судалгаа
- Тодорхой хугацаан дахь Төсвийн төсөөллийн талаарх судалгаа
- Тухайн бодлого, арга хэмжээ нь нийгмийн бүлэг нэгж тус бүрт хэрхэн нөлөөлж байгаа талаарх зардлын тооцооллын судалгаа

Парламентын төсвийн албанаас гаргадаг зардлын тооцооллын төрөл

Парламентын төсвийн алба 3 төрлийн зардлын тооцоолол хийдэг.

- Парламентын бүрэн эрхийн хугацаанд Парламентын гишүүд, сенаторуудын захиалгаар тухайн бодлого, арга хэмжээтэй холбогдсон зардлын тооцооллыг хийдэг. Зардлын тооцооллыг нийтэд ил болгох эсхүл, хаалттай байлгахыг захиалагчийн хүсэлтээр шийдвэрлэнэ.
- Парламентын сонгуультай холбогдон завсарласан үед Парламентын намын бүлгүүдийн эрх бүхий гишүүд эсхүл, эрх бүхий бие даагч нарын хүсэлтээр олон

³¹² What is a Parliamentary Budget Office costing?, https://www.aph.gov.au/About_Parliament/Parliamentary_Departments/Parliamentary_Budget_Office/Publications/Information_papers

нийтэд зарласан бодлого, арга хэмжээний зардлын тооцооллыг хийдэг. Зардлын тооцооллыг бэлэн болсон үеэс нийтэд ил болгодог.

- Парламентын ээлжит сонгуулийн дараа Парламентын төсвийн алба нь Сонгуулийн дараах тайланг (Post-Election Report) бэлтгэн гаргадаг. Энэ тайланд дор хаяж 5 суудал авсан намуудын сонгуулийн мөрийн хөтөлбөр төсөвт хэрхэн нөлөөлөх талаар тусгадаг. Тайланг нийтэд ил болгодог.

Парламентын төсвийн албанаас гаргадаг зардлын тооцоолол нь Засгийн газраас боловсруулсан тооцооллоос ангид бие даасан мэдээллийн эх үүсвэр болдог. Ингэснээр Парламентын гишүүдэд төсөв, санхүүгийн тоо баримт, мэдээллүүдийг харьцуулах боломжийг олгодог.

Зардлын тооцооллын зорилго

Парламентын төсвийн албанаас боловсруулж гаргадаг Зардлын тооцооллын зорилго нь Парламентын гишүүдийг төсөв санхүүгийн талаарх үнэн зөв, бие даасан, хараат бус тоо баримт, мэдээллээр хангахад оршино.

Зардлын тооцооллын зорилт

- Парламентаар хэлэлцэгдэж буй төрөөс хэрэгжүүлэх бодлого, арга хэмжээ нь Австрали Улсын төсвийн бодлогын хүрээнд тусгагдсаны дагуу санхүүгийн хувьд хэрэгжих боломжтой эсэхийг үнэлэх.
- Тухайн бодлого, арга хэмжээ нь төсөвт хэрхэн нөлөөлж буйг үнэлэх.

Зардлын тооцоололд тусгасан төсвийн нөлөөллийн хамрах хүрээ

Парламентын төсвийн албанаас боловсруулж гаргадаг зардлын тооцоолол нь тухайн хэрэгжүүлэх бодлого, арга хэмжээ Австрали Улсын төсөвт хэрхэн нөлөөлж байгааг, төсвийн тэнцлийг хэрхэн өөрчилж байгааг тооцоолон харуулдаг. Төсөвт үзүүлэх нөлөөллийг судлахдаа дараах нөлөөллүүдийг судалдаг.

- ✓ **Шууд нөлөөлөл** – Өнөөгийн тоо баримтад тулгуурлан төсөвт үзүүлэх шууд санхүүгийн нөлөөллийг тооцоолдог.
Жишээ нь: Төсвийн орлогыг өсгөх зорилгоор НДШ-ийн хувь хэмжээг 10%-иас 12 болгож өсгөснөөр төсвийн орлого 20% нэмэгдэнэ.
- ✓ **Хариу үйлдлийг тооцсон нөлөөлөл** – Тухайн төлөвлөсөн бодлого, арга хэмжээний нөлөө нь шууд тусах хувь хүн, аж ахуйн нэгж ямар хариу үзүүлэх, энэхүү хариу үйлдэл нь Төсөвт хэрхэн нөлөөлөхийг тооцоолно.
Жишээ нь: НДШ-ийн хувь хэмжээ өссөнөөр байгууллагын зардал нэмэгдэж, ашиг буурна. Ингэснээр төлөх татварын хэмжээ багасч төсвийн орлого буурна.
- ✓ **Нийт эдийн засгийн нөлөөлөл** – Тухайн бодлого, арга хэмжээний Төсөвт үзүүлсэн нөлөөллийн улмаас нийт эдийн засагт ямар үр нөлөө үзүүлэхийг судална.
Жишээ нь: НДШ-ийг өсгөснөөр аж ахуйн нэгжийн ашиг буурч хөрөнгө оруулалт багасна. Аж ахуйн нэгжүүд цалин өсгөхөөс түдгэлзэх, ингэснээр иргэдийн орлого царцаж, эдийн засагт хэрэглээ өсөхгүй байх. Аж ахуйн нэгжүүд “дугуйтай цалин” олгох явдал нэмэгдэж, далд эдийн засаг тэлэх.

Ихэнх тохиолдолд нийт эдийн засгийн нөлөөлөл нь их биш эсхүл, тодорхойлох боломжгүй байдаг. Иймд Парламентын төсвийн албанаас боловсруулж гаргадаг Зардлын тооцоолол нь ихэвчлэн Төсөвт нөлөөлөх шууд нөлөөлөл болон хариу үйлдлийг тооцсон нөлөөллийг судлан харуулдаг.

Зардлын тооцоолол хийхэд тавигдах стандарт, шаардлага

Парламентын төсвийн албанаас гаргадаг Зардлын тооцооллыг хийхдээ Засгийн газраас Төсвийг боловсруулахад баримталдаг стандарт шаардлагыг мөрддөг.

Зардлын тооцооллыг хийхдээ “Төсвийн шудрага байх зарчмыг баримтлан Зардлын тооцоолол хийх гарын авлага”-ыг (Charter of Budgetary Honest Policy Costing Guidelines) удирдлага болгоно.

Зардлын тооцоололд тусгагдсан төсвийн нөлөөллийн хамрах хугацаа

Зардлын тооцоололд тухайн бодлого, арга хэмжээний төсөвт нөлөөлөх 10 жилийн хугацааны нөлөөллийг тусгадаг. Шаардлагатай бөгөөд тооцоолох боломжтой бол 10 жилээс дээш хугацааны төсвийн нөлөөллийн тооцооллыг хийдэг.

Зардлын тооцооллыг хийх үйл явц

Зардлын тооцоолол хийх үйл явц нь дараах бүрэлдэхүүн хэсгүүдээс бүрдэнэ.

1. Бодлого арга хэмжээний онцлогийг тодорхойлох
2. Тоо, баримтыг цуглуулах, үзүүлэлтүүдийн төсөөллийг тодорхойлох
3. Зардлын тооцоолол хийх арга, загварчлалыг боловсруулах
4. Зардлын тооцоолол үнэ зөв, бодит байдалд нөлөөлөх хүчин зүйлсийн танилцуулга

Зардлын тооцооллыг хийсний дараа Зардлын тооцооллын тайланг бэлтгэж захиалагч гишүүн, сенаторт хүргүүлнэ.

1. Бодлого арга хэмжээний онцлогийг тодорхойлох. Зардлын тооцооллын үйл явц нь тооцоолол хийх бодлого, арга хэмжээний онцлогийг тодорхойлохоос эхэлдэг. Захиалга ирүүлсэн Парламентын гишүүн эсхүл, намын бүлгээс тухайн бодлого арга хэмжээний талаар нарийвчилсан асуулга авна. Бодлого, арга хэмжээний онцлогийг тодорхойлох үйл явцын хүрээнд захиалагчаас авах асуулга нь дор дурдсан асуудлуудыг агуулсан байна.

- Тухайн хэрэгжүүлэх бодлого, арга хэмжээний зорилго, зорилтыг тодруулах.
- Өнөөгийн хүчин төгөлдөр үйлчилж буй бодлого, арга хэмжээнд ямар өөрчлөлт оруулахыг зорьж байгааг зүйл тус бүрээр нь нарийвчлан тодруулах. Үүнд:
 - Тэтгэмжийн өөрчлөлт орсон эсэх;
 - Төлбөрийн хувь хэмжээний өөрчлөлт орсон эсэх;
 - Татварын хувь хэмжээний өөрчлөлт орсон эсэх;
 - Төсвийн шилжүүлэг хийх үндэслэлд өөрчлөлт орсон эсэх;
 - Тухайн бодлого, арга хэмжээнд хамрагдах шалгуурт өөрчлөлт орсон эсэх;
 - Санхүүжилтийн хэлбэрт өөрчлөлт орсон эсэх;
 - Тухайн бодлого, арга хэмжээний санхүүгийн байдалд нөлөөлөх бусад хүчин зүйлс.
- Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө, төрийн аль байгууллага хэрэгжүүлэх талаар
- Хүчин төгөлдөр болох хугацаа
- Нийтэд зарлах хугацаа
- Өнөөгийн арга хэмжээнээс шинээр баталсан бодлого, арга хэмжээнд шилжих төлөвлөгөө
- Бодлого, арга хэмжээ нь үргэлжлэн хэрэгжих эсэх, эсхүл тодорхой хугацааны дараа зогсоох эсэх. Хэрэв зогсоох бол тухайн бодлого, арга хэмжээ дуусах хугацаа
- Захиалагчаас хүссэн бусад шинжилгээ, судалгаа

2. Тоо баримтыг цуглуулах, үзүүлэлтүүдийн төсөөллийг тодорхойлох. Тухайн бодлого, арга хэмжээний талаар нарийвчилсан судалгаа хийхийн тулд Парламентын төсвийн албанаас өргөн хүрээний холбогдох мэдээлэл, тоо баримтыг цуглуулдаг. Энэхүү тоо баримт, мэдээлэл нь Зардлын тооцоололд ашиглах үзүүлэлтүүдийн төсөөлөл, тооцоолол хийх аргачлалын үндэс болох бөгөөд тухайн тоо баримт, мэдээллийн чанар нь Зардлын тооцооллын үр дүнд нөлөөлж байдаг.

Тоо баримт цуглуулах

Парламентын төсвийн албанаас хийсэн зардлын тооцооллын тайланд тоо баримт, мэдээллийн эх үүсвэр, үнэн зөв болох тухай танилцуулгыг тусгадаг.

Тоо баримт нь өнөөгийн бодит үзүүлэлтүүд бөгөөд зардлын тооцооллын суурь болдог. Парламентын төсвийн алба нь Засгийн газрын харьяа нэгж, байгууллагуудтай мэдээлэл авах санамж бичиг байгуулж, энэхүү санамж бичгийн хүрээнд зардлын тооцоолол хийхэд шаардлагатай тоо баримт, мэдээллийг олж авдаг. Тоо баримт, мэдээллийг хүсэлт гаргаснаас хойш 5-10 хоногт багтаан хүлээн авдаг ч, зарим тохиолдолд илүү хугацаа шаардагдаж болдог.

Хэрэв Засгийн газрын харьяа байгууллагын мэдээлэл нь нууц мэдээлэл бол Парламентын төсвийн алба нь хуулийн дагуу уг мэдээллийг нууцлах үүрэгтэй.

Үзүүлэлтүүдийн төсөөлөл

Зардлын тооцоолол хийхдээ бодлого, арга хэмжээний үр дүн, ирээдүйн болох үйл явдлыг, тоо баримтыг таамаглан холбогдох үзүүлэлтүүдийн төсөөллийг ашигладаг. Үзүүлэлтүүдийн төсөөллийг тооцоолохдоо эмпирик судалгаа, онолын таамаглал, мэргэжлийн үнэлгээнд тулгуурлан хийдэг.

Үзүүлэлтүүдийн төсөөлөл нь зардлын тооцооллын үр дүнг тооцоолоход дараах ач холбогдолтой.

- Зардлын тооцоололд дутагдалтай тоо, баримтыг ашиглах боломжийг олгох;
- Бодлого, арга хэмжээний үр дүн, хариу үйлдлийг тооцоолох боломжийг олгох;
- Загварчлалд ашиглах хувьсагчуудыг тодорхойлох боломжийг олгох.

Зардлын тооцоололд хэрэгжлэгдэх үзүүлэлтүүдийн төсөөллийг 2 төрөлд ангилж болно.

- Таамаглалд шууд ашиглах үзүүлэлтүүдийн төсөөлөл – Зардлын тооцоолол хийх зорилгоор тухайн үзүүлэлтийг таамаглан шууд тогтоох.

Жишээ нь: ДНБ-ний өсөлт ирэх 3 жилд 6%, 6.5%, 6.2% байна гэх мэт.

- Загварын үзүүлэлтүүдийн төсөөлөл – Загварчлалын үр дүнд тооцоолон гаргасан үзүүлэлтүүдийн төсөөлөл.

Жишээ нь: Загварчлалд төсвийн орлого ДНБ-ний 30% байна гэж тусгасан бол ирэх 3 жилийн төсвийн орлогыг олохдоо ирэх 3 жилийн ДНБ-нийг тооцоолж гарган түүний 30% тооцно.

Парламентын төсвийн албанаас хийсэн Зардлын тооцооллын тайланд авч ашигласан голлох үзүүлэлтүүдийн төсөөллийн тухай танилцуулна.

3. Зардлын тооцоолол хийх арга, загварчлалыг боловсруулах. Парламентын төсвийн албанаас хийсэн зардлын тооцоолол хийх арга, загварчлал нь судалгаа тус бүрээс хамаарч олон янз байдаг. Зардлын тооцоолол хийх загварчилал нь дараах хүчин зүйлсээс хамаарна.

- Бодлого, арга хэмжээний онцлог
- Тоо баримт, мэдээллийн хүртээмжтэй байдал
- Судалгаа хийж дуусгах хугацаа

Загварчлал нь тухайн бодлого, арга хэмжээний төсөвт нөлөөлөх суурь болон симуляцын нөлөөллийг тооцоолон гаргадаг. Мөн бодлого, арга хэмжээнүүдийн нөлөөллийн давхацлыг тодорхойлж тооцоолно.

Зардлын тооцоололд ашиглалсан загварчлал, түүний үр дүнгийн талаар Зардлын тооцооллын тайланд танилцуулж тусгана.

Загварчлалын хэлбэр

Зардлын тооцоолол хийх загварчлал нь олон төрөлтэй байдаг ба ерөнхийд нь “Нэгжээс ерөнхий тооцоолол хийх загварчлал” (Bottom-up) болон “Ерөнхийгөөс нэгжид тооцоолол хийх загварчлал” (Top-down) гэсэн үндсэн 2 хэлбэртэй.

Хүснэгт 9. Зардлын тооцоолол хийх загварчлалын хэлбэр

Нэгжээс ерөнхий тооцоолол хийх загварчлал	Ерөнхийгөөс нэгжид тооцоолол хийх загварчлал
Энэ нь олон тооны нэгж тус бүрийн мэдээллийг цуглуулан нэгж тус бүрийн үр нөлөөг тогтоон нийт нөлөөллийг тооцоолох загварчлалын арга. <i>Жишээ нь: НӨАТ-ийн 2%-ийг буцаан олгоно гэсэн бодлого, арга хэмжээний Зардлын тооцооллыг хийхдээ иргэн бүрийн төлсөн НӨАТ-ын хэмжээг тооцон буцаан олголтыг тооцоолж улмаар нийт шаардлагатай санхүүжилтийн хэмжээг гарган Төсөвт үзүүлэх нөлөөллийг тооцоолно.</i>	Энэ нь ерөнхий тоо баримт нь тодорхой, тогтвортой нөхцөлд энэхүү ерөнхий тоо, баримтыг ашиглан нийт нөлөөллийг тооцоолох загварчлалын арга. <i>Жишээ нь: Хүн бүрт 300,0 мянган төгрөг олгоно гэсэн бодлого, арга хэмжээний Зардлын тооцооллыг хийхдээ тухайн хугацаан дахь хүн амын тоог тогтоон (хүн амын тоо нь өөрчлөгдөхгүй) 300,0 мянган төгрөгөөр үржүүлж нийт шаардлагатай санхүүжилтийг тооцон төсөвт үзүүлэх нөлөөллийг тооцоолно.</i>
Давуу тал Нарийвчилсан судалгаа хийгдэх тул нэгж тус бүрийн үр нөлөөг тогтоох боломжтой. Сул тал Их хэмжээний мэдээлэл цуглуулж боловсруулах шаардлагатай тул нөөц хөрөнгө, цаг хугацаа их шаардана. Нэгж тус бүрийн тоо баримтын чанар, хүртээмжтэй байдлаас шууд хамарна.	Давуу тал Тооцоолол хийхэд нөөц хөрөнгө, цаг хугацаа бага шаардана. Сул тал Нэгж тус бүрийн үр нөлөөг тогтоох боломжгүй. <i>Жишээ нь дээр дурдсан 300,0 мянган төгрөг хичнээн өрхийн амьжиргаанд дэмжлэг болж чадсан эсэхийг тодорхойлох боломжгүй. (сарын 10 сая төгрөгийн орлоготой өрхөд нөлөө багтай бол сарын 500 мянган төгрөгийн орлоготой өрхөд маш их дэмжлэг болно г.м)</i>

Суурь ба симуляц тооцоолол

Зардлын тооцооллын загварчлал нь төсөвт нөлөөлөх суурь болон симуляц тооцооллыг тооцоолж гаргана. Суурь болон симуляц нөлөөллийн зөрүүг тухайн “бодлого, арга хэмжээний зардал” гэж нэрлэнэ.

“Бодлого арга хэмжээний зардал”_t = “Симуляц нөлөөлөл”_t - “Суурь нөлөөлөл”_t

Үүнд: “t” нь тухайн тооцооллын жил

Хүснэгт 10. Суурь ба симуляц тооцоолол

Суурь тооцоолол	Симуляц тооцоолол
Суурь тооцооллыг тооцохдоо - Хэрэв шинэ бодлого, арга хэмжээ хэрэгжүүлж байвал суурь нөлөөлөл нь “0” байна. - Хэрэв төсөвт тусгайлан заагдсан зардал орлогод хамаарах арга хэмжээнд өөрчлөлт оруулах бол суурь нөлөөлөл нь Төсвийн үзүүлэлттэй тэнцүү байна. - Хэрэв төсөвт тусгайлан заагаагүй бол өнөөгийн Төсвийн тоонд тулгуурлан үзүүлэлтийн төсөөллийг суурь нөлөөллөөр тооцож авдаг.	Симуляц тооцоололд хэрэгжүүлэх бодлого, арга хэмжээний онцлогийг тусгасан байдаг. Хамгийн гол тусгах онцлог нь бодлого, арга хэмжээний хариу үйлдлийн нөлөөллийг тооцох явдал юм. Симуляц тооцооллыг тооцохдоо тооцооллын загварт шинэ хувьсагч оруулах эсхүл, тухайн өгөгдөлтэй уялдуулан өөрчилдөг.

Жишээ нь: Автомашины импортын татварыг 5%-иас 10% болгож нэмэгдүүлсэн. Жилд 50,000 ширхэг буюу 150,0 тэрбум төгрөгийн автомашин импортлоно гэж үзье.

Тэгвэл суурь тооцоолол буюу одоогийн импортын татварын орлого нь

$$150,0 \text{ тэрбум} * 5\% = 7,5 \text{ тэрбум.}$$

Хэрэв бүх хүчин зүйл тогтмол бол импортын татвар өссөнөөр олох импортын татвары орлого нь $150,0 \text{ тэрбум} * 10\% = 15,0 \text{ тэрбум}$ буюу 7.5 тэрбум төгрөгийн орлогын өсөлт

Гэхдээ татвар нэмснээр автомашины үнэ нэмэгдэж борлуулалт буурна. Импортын татвар 5%-иар нэмэгдэхэд автомашины үнэ 5.5%-иар нэмэгдэнэ (НӨАТ-ын 10%-ийг тооцсон үнэ). Автомашины эрэлтийн мэдрэмж нь 0.2 гэвэл автомашины үнэ 5.5% нэмэгдэхэд борлуулалт 1.1% буурна. Тэгвэл автомашины борлуулалтын бууралт

$$50000 * 1.1\% = 550 \text{ автомашин буюу } 150 * 1.1\% = 1.65 \text{ тэрбум төгрөг}$$

Иймд татвар өсгөснөөр олох импортын татварын орлогын симуляц тооцоолол нь

$$(150 - 1.65) * 10\% = 14.835 \text{ тэрбум төгрөг болно.}$$

Автомашины импортын татварыг 10% болж өсгөснөөс бий болох Төсвийн нөлөөлөл буюу симуляц тооцоолол болон суурь тооцооллын зөрүү:

$$14.835 - 7.5 = 7.335 \text{ тэрбум төгрөгийн орлогын өсөлт.}$$

Нэмэлт тайлбар: Дээр дурдсан жишээнд эхэлж тооцсон 7.5 тэрбум төгрөгийн нэмэлт орлого нь энэ судалгааны “Зардлын тооцоололд тусгасан төсвийн нөлөөллийн хамрах хүрээ” хэсэгт дурдсан төсөвт нөлөөлөх “Шууд нөлөөлөл” болно.

Харин сүүлд тооцсон 7.335 тэрбум төгрөгийн орлогын өсөлт нь “Хариу үйлдлийг тооцсон нөлөөлөл” болно.

Тооцоололд энэ судалгааны “Үзүүлэлтүүдийн төсөөлөл” хэсэгт дурдсан үзүүлэлтүүдийн төсөөллийг ашигласан. Үүнд: “Таамаглалд шууд ашиглах үзүүлэлтүүдийн төсөөлөл” буюу эрэлтийн мэдрэмжийг 0.2 гэж шууд авч хэрэглэсэн. Үүнд үнэ өсвөл эрэлт буурдаг онолын таамаглалыг авч ашигласан бөгөөд эрэлтийн мэдрэмж 0.2 гэсэн тоо нь урьд өмнө хийгдэж байсан эмпирик судалгааны үн дүн юм. Харин автомашины борлуулалтын бууралтыг “Загварын үзүүлэлтүүдийн төсөөлөл” буюу эрэлтийн мэдрэмжийн томъёог ашиглан тооцоолсон.

Бодлого, арга хэмжээний нөлөөллийн давхцалыг тодорхойлох

Зардлын тооцооллыг хийх үед хэд хэдэн бодлого арга хэмжээний нөлөөллийг тооцоолох шаардлага үүсч болно. Мөн тухайн нэг хэрэгжүүлж буй бодлого, арга хэмжээ нь төсвийн хэд хэдэн орлого, зарлагад нөлөөлж болно. Энэ үед нөлөөллийн давхцал байгаа эсэхийг тодорхойлж, байгаа бол давхцалын үр нөлөөг арилгах шаардлагатай. Үр нөлөөний давхцал нь төсөвт үзүүлэх нөлөөг ихэсгэж эсхүл бууруулж болно.

Жишээ нь: ЖДҮ-ийг дэмжих зорилгоор дараах 2 төрлийн дэмжлэгийг үзүүлнэ.

а) ЖДҮ аж ахуйн нэгжид 1,0 сая төгрөгийн төсвийн дэмжлэг үзүүлнэ. Гэхдээ энэ дэмжлэгийг татвар ноогдох орлоготой адилтган үзнэ.

б) Татварын хувь хэмжээг 10%-иас 8% болгон бууруулсан.

100,0 сая төгрөгийн орлоготой ЖДҮ аж ахуйн хувьд дээр дурьдсан арга хэмжээний төсөвт үзүүлэх нөлөөг арга хэмжээ тус бүрт нь тооцоолбол:

- Төсвийн дэмжлэг 1.0 төгрөгөөс 10% татвар тооцвол цэвэр дүнгээр төсвөөс 0.9 сая төгрөгийн зардал төсөвт бий болно..

- Татварын хувь хэмжээ буурснаар 2.0 сая төгрөгийн төсвийн орлогын бууралт бий болно.

Нийтдээ 2.9 сая төгрөгийн ачаалал төсөвт бий болно.

Гэхдээ хэрэв татварын бууралтын арга хэмжээ нь төсвийн дэмжлэгт бас нөлөөлнө гэж үзвэл 1.0 сая төгрөгийн дэмжлэгээс тооцох татварын хувь хэмжээ нь 8% болох бөгөөд төсвөөс гарах цэвэр зардал нь 0.9 сая биш харин 0.98 сая болно. Иймд нөлөөллийн давхцалыг тооцсон төсвийн нөлөөллийг тооцвол нийт **төсвийн ачаалал 2.92 сая төгрөг** болно. Өөрөөр хэлбэл, арга хэмжээний давхцал нь төсөвт нөлөөлөх нөлөөллийг **0.02 сая төгрөгөөр** өсгөсөн байна.

4. Зардлын тооцооллын үнэ зөв, бодит байдал

Парламентын төсвийн алба нь зардлын тооцооллын үнэ зөв, бодит байдалд ихээхэн анхаарал хандуулдаг. Парламентын төсвийн алба нь ашиглаж буй загварчлал, аргачлал, мэдээллийн чанарыг тогтоомол сайжруулах арга хэмжээг авч хэрэгжүүлдэг.

Зардлын тооцооллын үнэ зөв, бодит байдлыг хангахын тулд дор дурдсан арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлдэг.

- Засгийн газрын холбогдох албадуудтай хамтран загварчлалын нийтлэг аргачлал, нэгдсэн төсөөллийн тоо баримт болон бодлого, арга хэмжээг үнэлэх ижил хандлагыг ашигладаг.

- Зардлын тооцооллыг хийх явцад үр дүнг ахлах түвшний мэргэжилтнүүдээр тогтмол хянуулах замаар дотоод хяналтыг хэрэгжүүлнэ.
- Шаардлагатай тохиолдолд гадны мэргэжилтнүүдээр загварчлал үр дүнг хянуулдаг. Ингэхдээ мэдээллийн нууцлалыг ханган ажилладаг.

Парламентын төсвийн албанаас гаргадаг зардлын тооцооллын тайлан

Парламентын төсвийн албанаас гаргадаг зардлын тооцооллын тайлан нь Парламентын гишүүдийн захиалгын дагуу боловсруулсан эсхүл, сонгуулийн дараах тайланд тусгагдсан зардлын тооцоолол юм. Зардлын тооцооллын тайлан нь дор дурдсан мэдээллүүдийг агуулдаг.

- Бодлого, арга хэмжээний тухай танилцуулга
- Бодлого, арга хэмжээг хэрэгжүүлснээр төсвийн тэнцэл, мөнгөн урсгалын тэнцэл болон хөрөнгийн тэнцэлд үзүүлэх нөлөө (ихэвчлэн одоогийн төсөв болон дараагийн 3 жилийн төсөвт нөлөөлөх нөлөөлөл)
- Дунд хугацаанд төсөвт үзүүлэх нөлөө (ихэвчлэн 10 жилээр тооцоолол хийх бөгөөд шаардлагатай бөгөөд боломжтой тохиолдолд илүү урт хугацааны тооцооллыг хийдэг). Үүнд:
 - Төсвийн орлого, зардал тус бүрт үзүүлж буй нөлөөллийг дэлгэрэнгүйгээр харуулах
 - Тухайн бодлого, арга хэмжээний нарийвчилсан төлөвлөгөөний талаарх дэлгэрэнгүй тооцоолол
 - Бодлого, арга хэмжээг хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай бүтэцийн өөрчлөлттэй холбоотой зардалын тооцоолол
- Зардлын тооцооллыг хийхэд ашигласан аргачлал, төсөөллийн талаарх танилцуулга
- Зардлын тооцоололд ашиглагдсан тоо баримт, мэдээллийн эх үүсвэрийн талаар
- Зардлын тооцооллын үнэн зөв, бодит байдалд нөлөөлөх хүчин зүйлсийн тухай
- Шаардлагатай бусад тооцоолол шинжилгээ

Төсвийн нөлөөллийг тайлагнах

Зардлын тооцоолол тусгагдсан төсвийн нөлөөллийн тооцооллыг харуулахдаа дор дурдсан төсвийн үзүүлэлтүүдийг авч үзнэ.

- Төсвийн тэнцэлд – Аливаа бодлого, арга хэмжээ төсвийн орлого зарлагад өөрчлөлт оруулах замаар төсвийн тэнцэлд нөлөө үзүүлж байдаг. Зардлын тооцоололд төсвийн тэнцэл, Засгийн газрын мөнгөн урсгалын тэнцэл (зарим зардал нь тодорхой хугацааны туршид зарцуулагдаж болно), Хөрөнгийн тэнцэлд (Засгийн газрын мэдэл дэх санхүүгийн хөрөнгөд нөлөөлж байвал) нөлөөлөх нөлөөллийг харуулдаг.
- Засгийн газрын зээлийн хүүгийн зардалд – Төсвийн тэнцлийн өөрчлөлт нь Засгийн газрын зээлийн хүүгийн зардалд нөлөөлнө. Хүүгийн зардлын нөлөөллийг тооцоолохдоо дор дурдсан хүчин зүйлсийг харгалзан үзнэ.
 - Тухайн арга хэмжээнд зарцуулагдах хөрөнгө нь хүүгийн зардалд бодитоор нөлөөлөх эсэх (жишээ нь: төсвөөс олгох зээл нь Засгийн газрын хүүгийн зардалд нөлөөлөхгүй. Учир нь зээлдэгчийн төлсөн зээлийн хүүгээр Засгийн газар хүүгийн зардлыг нөхөж болно.)
 - Хүүгийн зардалд нөлөөлөх нөлөөлөл мэдэгдэхүйц хэмжээтэй эсэх

5.3 Их Британи, Умард Ирландын Нэгдсэн Хаант Улс

Бодлогын өртөг тооцох арга

Бодлогын өртөг тооцох үйл явц нь бодлогын боломжит хувилбаруудыг үнэлж, тодорхой үе шатуудаар дамжин хийгддэг. Бодлогын өртөг тооцох зорилго нь бодлогыг өөрчлөлтийн төрийн санхүүд үзүүлэх нөлөөг үнэн зөв тусгах явдал юм.

Энэхүү зорилтыг биелүүлэх нь санхүүгийн урьдчилсан таамаглалыг хийх, үр ашигтай, тэгш шударга байдлын зарчмыг хангах, бодлого боловсруулагчдад чанартай мэдээлэл дамжуулах, санал солилцох боломжийг олгохын зэрэгцээ эдийн засаг, төсвийн хүлээгдэж буй үр дүнгийн прогнозыг хийхэд чухал ач холбогдолтой.

Бодлогын үр нөлөөллийн тооцоолол нь дараах 5 алхмаар дамжин хийгддэг гэж үздэг байна. Эдгээр нь

- Татварын хувь хэмжээ, босго зэрэг бодлогын параметруудад пүүс, хувь хүмүүсийн зан үйлийн үзүүлэх статик буюу тогтвортой нөлөө;
- Бодлогын өөрчлөлтөд пүүс, хувь хүмүүсийн зан үйлийн шууд нөлөө;
- Бүс нутгийн газар нутагт буюу бичил түвшний зан үйлийн нөлөө;
- Эдийн засаг болон түүнтэй холбоотой бодлогын өөрчлөлтийн макро түвшний зан үйлийн үр нөлөө;
- Бодлогын багцын нийт цэвэр нөлөө зэрэг болно.

Бодлогын өөрчлөлтийн зардлыг тооцох эхний алхам нь статик нөлөөг тооцох явдал юм. Бодлогын өөрчлөлтөд өртсөн хүмүүсийн зан төлөв нь эдийн засагт үзүүлэх нөлөөллөөс үл шалтгаалан бодлогын өөрчлөлтийн эсрэг хариу үйлдлийг шууд үзүүлдэг.

Бодлогын өөрчлөлт нь ажиллаж амьдрах дэг жаяг, хэрэглэж буй бараа, үйлчилгээний тоо хэмжээ, төрөл, хэмнэлт зэрэг эдийн засгийн шийдвэрт нөлөөлж болно. Хоёр дахь алхам нь эдийн засгийн нөлөөллийг таамаглах үйл явц бөгөөд бодлогын өөрчлөлт нь өрхийн хэрэглээ, татвар, тэтгэмж, инфляц, хүүгийн хэмжээ зэрэгт нөлөөлж болзошгүй юм.

Зардал тооцох үйл явц

Зардал тооцох арга хэмжээг доороос дээш, (бие даасан), дээрээс доош (нийт багцын цэвэр нөлөөллөөс) эсвэл аль алиныг нь хослуулсан байдлаар авч үзэж болно.

Зардлыг сайтар тооцоход аналитик чадвар, хамтын оролцоо зэрэг нь чухал ач холбогдолтой. Төрийн сан нь төсөв болон бодлогын арга хэмжээний үр дүнгийн талаар олон нийтэд мэдээлдэг бөгөөд бодлогын арга хэмжээ тус бүр улсын секторын цэвэр зээлд (“зардал”) үзүүлэх нөлөөллийг урьдчилан тооцоолсон таван жилийн хугацаанд тоон утгаар илэрхийлж харуулдаг.

Дээр дурдсан статик нөлөөлөл, зан үйлийн шууд нөлөөлөл болон нягт уялдаа холбоотой, салбар дахь аливаа бичил түвшний зан үйлийн нөлөөг боловсруулсан аргачлалын дагуу тооцож, бодлогын арга хэмжээний үр нөлөөг оноожуулан, хасах, аль эсвэл хэрэгжүүлэх эсэхийг шийдэх боломжтой.

Тооцооллын эцсийн зорилго нь бодлого, шийдвэрүүдийн нөлөөллийг багцаар нь үнэлж, эдийн засгийн нөхцөл байдлын хэтийн төлөвийн таамаглахад чиглэгдэнэ.

Сангийн яам бодлогын өөрчлөлттэй холбоотойгоор гарах зардлыг үндэслэлтэй гэж үзэж байгаа эсэх талаараа олон нийтэд мэдэгдэнэ. Дараа нь эдгээр зардлыг тооцоонд урьдчилсан байдлаар тусгаж, дээр дурдсан дөрөв, тав дахь алхмуудаар нөлөөллийн үнэлгээг хийж, тооцооллыг иж бүрэн болгоно.

Бодлогын шууд зардал тооцох аргачлал

Сангийн яам бодлогын шууд өртгийг гурван үе шатаар тооцдог байна.

1. Суурь үзүүлэлтийг бий болгох: Бодлогын арга хэмжээнд өөрчлөлт орохгүй байх тохиолдолд үр дүнг тодорхойлох
2. Статик нөлөөллийг тооцоолох: Аливаа зан үйлийн болон эдийн засгийн арга хэмжээ авахаас өмнө, шинэ болон хуучин зохицуулалтыг нийтлэг суурь түвшинд мөрдөж ажилласнаас үүсэх төсвийн нөлөөллийг тооцох
3. Зан үйлийн үр нөлөөг тооцоолох: Энэ нь өөрчлөлтөд шууд өртсөн эсвэл ойр дотны холбоотой хэсэг бүлэг хүмүүс эсвэл пүүсүүдийн зан үйлийн хариу үйлдлийг илэрхийлдэг.

Зардлыг алдаа багатайгаар тооцохдоо дээрх гурван үе шат тус бүрийг нотлох баримт, ихэвчлэн олон нийтэд ил болоогүй захиргааны мэдээллийг, тухайлбал, татвар төлөгч эсвэл тэтгэмж нэхэмжлэгчийн талаарх мэдээлэл, дотоод, гадаадын судалгаа, шинжилгээг ашиглана. Түүнчлэн эдгээр шууд зардлыг тооцохын тулд бодлого төлөвлөлтийн асуудал хариуцсан нэгжийн гаргасан загвар, төсвийн албаны гаргасан мэдээ, бусад эх сурвалжаас авсан бодлогын параметрууд, хувь хэмжээний шалгуурууд, үр дүн, тогтвортой байдал, чанарын үзүүлэлт зэргийг мөн ашиглаж, зардал тооцох үйл явцыг системтэйгээр хийж гүйцэтгэнэ.

Бодлогод шууд өөрчлөлт оруулах, тухайлбал, татварын хувь хэмжээг өөрчлөх, татвар ногдуулах суурийг өргөжүүлэх зэрэг бодлогын зардлыг тооцоход харьцангуй хялбар байдаг. Эдгээр загварууд нь нотлох баримтаар баталгаажсан бөгөөд тоон үзүүлэлтүүдээр илэрхийлэхэд харьцангуй хялбар тул төсөвт үзүүлэх нөлөөллийг тооцоолох боломжийг олгодог.

Зарим арга хэмжээнүүд, тухайлбал шинэ татвар нэвтрүүлэх нь зардлын тооцоог хийхэд амаргүй нөхцөл байдлыг үүсгэдэг. Тохиромжтой суурь үзүүлэлтийг авч үзэх нь зан үйлийн шууд хариу үйлдлийг тогтооход дэмжлэг болох хэдий ч үр дүнг тодорхой бус болгох хүчин зүйл болж байдаг. Үүнд: Залилан, татварын зөрчил зэргийг оруулж болно.

Үнийн уян хатан байдал

Зах зээлийн өрсөлдөөний хэлбэр, хэрэглэгчдийн бараа, үйлчилгээний үнийн мэдрэмж орлогын болон хэрэглээний хэмжээнд харилцан адилгүй өөрчлөлтийг бий болгоно.

Татвар ногдуулах орлогын мэдрэмж

Энэ нь хувь хүний орлогын албан татварын хувь хэмжээг өөрчлөхөд хувь хүмүүсийн үзүүлэх хариу үйлдлийг тооцоход ашиглагддаг. Шилжилт хөдөлгөөн, бизнес эрхлэгчдийн үйл ажиллагаа, татварын төлөвлөлт, ажиллах хүчний хангамж зэрэг татвар ногдох орлогын мэдрэмжийн үзүүлэлтүүд нь эдийн засаг дахь хэрэглээ, хөрөнгө оруулалтад бодитойгоор нөлөөлнө.

Элэгдлийн хувь хэмжээ

Зарим бодлогын арга хэмжээ, тухайлбал татварын хувь хэмжээ, хөнгөлөлт, чөлөөлөлтийн босго зэрэг үзүүлэлтэд гарсан өөрчлөлт нь элэгдлийн хэмжээг өндрөөр тогтоох нөхцөл байдлыг өдөөж болох юм.

Харилцан хамаарал

Арга хэмжээний хариуд үзүүлэх зан үйлийн үр нөлөөг тооцоход хүндрэл учруулдаг нэг хүчин зүйл бодлогууд өөр хоорондоо хэрхэн холбогдож байгааг тодорхойлоход амаргүй байдаг явдал юм.

Жишээлбэл, суурь тэтгэврийн өөрчлөлт нь тэтгэврийн зээлийн болон орон сууцны тэтгэмж авах эрхэд нөлөөлнө. Суурь тэтгэврийн хэмжээ нь орлогоос шалтгаална. Үүний

нэгэн адил, зарим нь нийгмийн даатгалын урамшуулал нь татварын дараах орлогоос хамаардаг тул орлогын албан татварын зарим өөрчлөлт нь нийгмийн даатгалын зардалд нөлөөлж болох юм.

Хүлээн авах хувь хэмжээ

Тэтгэмж, нийгмийн хамгааллын бодлого, зарим татварын хөнгөлөлтүүд нь хураамжийн хэмжээг тооцоход төвөгтэй болгодог. Тухайлбал Universal Credit ³¹³ (UC-амьжиргааг дэмжих зорилготой зээлийн карт)-ийн хураамж нь амьжиргааны өртөгт нөлөөлөх тул, худалдан авалтын зардлын бууралт нь эдийн засагт үржүүлэгчийн үүргийг төдийлөн сайн гүйцэтгэдэггүй.

Өнөөгийн бодлогын зардлын төрлүүд

Бодлогын зардлууд ³¹⁴ (Policy costings)-ыг 2021 оны 3 дугаар сарын байдлаар дараах зүйлүүдийг хамруулсан байна. Үүнд:

- Коронавирусийн цар тахлын үед ажлын байрыг хадгалан үлдэх: 2021 оны 9 дүгээр сар хүртэл;
- Хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчдийн орлогыг дэмжих: хоёр тэтгэлэгийг нэмэлтээр хамруулах;
- Хөнгөлөлтийн хувь: амралтын өдрүүдэд гурван сарын турш 100%-иар, есөн сарын туршид 66%-ийн хөнгөлөлт үзүүлэх;
- НӨАТ-ын хөнгөлөлтийг сунгах (2021.09.30-ны өдрөөс 5%-иар, 2022.03.31-ний өдрөөс 12.5%-иар)
- НӨАТ-ын хувь хэмжээг хойшлуулсан төлбөрийг гурван сар хүртэл сунгах төлбөрийн шинэ схем;
- Түлш, шатахууны татвар: 2021-2022 он хүртэл царцаах;
- Архины татвар: 2021-2022 он хүртэл царцаах;
- Нийтлэг (Universal) зээл: тэтгэмжийг зургаан сарын туршид 20 фунт стерлингээр өсгөн нэмэгдүүлэх;
- Нийтлэг зээл: орлогын доод түвшнийг гурван сараар хойшлуулах;
- Нийтлэг зээл: 2021-2022 онд хуваарилагдаагүй ашгийг 2500 фунт стерлингийн хэмжээнд байлгах;
- Хамтарсан байр сууцны төлбөр: хөнгөлөлтийг нэмэгдүүлэх;
- Хууль ёсны өвчний улмаас олгох тэтгэлэгийг хөнгөлөх;
- Алдагдлыг буцаан олгох: Гурван жилийн хугацаанд 2,000,000 фунт стерлингээр нэмэгдүүлсэн;
- Корпорацийн татвар: 2023 оны 4 дүгээр сараас 250,000 фунт стерлингээс дээш ашигтай байвал хувь хэмжээг 25%-иар, 50,000 фунт стерлингээс дээш ашигтай байвал хувь хэмжээг ашгийн 19%-иар тус тус бууруулна.
- НӨАТ-ыг 2023-2024 онуудад 85,000 фунт стерлингээр тогтооно.
- Өв залгамжлалын татварыг 2025-2026 онуудад 2020-2021 оны түвшинтэй адил байлгана.
- Тэтгэврийн насан туршийн тэтгэмжийг 2025-2026 онуудад 1,073,100 фунт стерлингийн түвшинд хадгална.
- Хөрөнгийн ашгийн татварын чөлөөлөгдөх дүнг 2025-2026 онуудад 12,300 фунт стерлингийн хэмжээнд байлгана.

³¹³ <https://www.gov.uk/universal-credit>

³¹⁴Төсөв, 2021, Бодлогын зардал

https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/965777/Budget_2021_policy_costings.pdf